

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
ЦЕНТР ПІДГОТОВКИ МАГІСТРІВ ПУБЛІЧНОЇ СЛУЖБИ ТА ПРОФЕСІЙНИХ
СУДДІВ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

ПРАВОВИЙ МЕНТАЛІТЕТ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ В УКРАЇНІ

Виконала: здобувачка вищої освіти
2 курсу магістратури
Галузь знань 28 «Публічне
управління та адміністрування»
Кобко-Одарій Вікторія Сергіївна
(прізвище, ім'я, по батькові)

Науковий керівник: д.ю.н.,
професор, заслужений юрист
України Дудченко Валентина
Віталіївна
(науковий ступінь, вчене звання, прізвище, ім'я,
по батькові)

Резензент : д.ю.н., професор,
Завальнюк Володимир Васильович
(науковий ступінь, вчене звання, ім'я, по батькові)

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Загальнотеоретичні засади правового менталітету.....	10
1.1 Поняття і природа правового менталітету.....	10
1.2 Основні детермінанти та ознаки правового менталітету.....	20
1.3 Функції і типологія правового менталітету.....	29
Розділ II. Сутнісні характеристики правового менталітету державного службовця в Україні.....	39
2.1 Розвиток державної політики у контексті правового менталітету.....	39
2.2 Поняття та характеристика державної служби.....	53
2.3 Особливості правового менталітету українських державних службовців у контексті професійної діяльності.....	64
Розділ III. Правовий менталітет як один із чинників удосконалення державної служби.....	72
3.1 Роль правової культури та правосвідомості у формуванні правового менталітету державних службовців.....	72
3.2 Вплив європейського розвитку України на менталітет державних службовців.....	79
Висновки.....	90
Список використаних джерел.....	94

Вступ

Актуальність дослідження. Ефективна система державного управління є ключовою умовою успішного проведення соціально-економічних та політичних перетворень в Україні. Становлення України як демократичної, правової і соціальної держави вимагає від державних службовців високої компетентності та професіоналізму. Саме тому, успішне функціонування системи державного управління залежить від кваліфікації державних службовців. Держава повинна забезпечити комплектування органів державного управління висококваліфікованими фахівцями, які будуть відповідальними за стан справ у країні та які надаватимуть адміністративні послуги на високому професійному рівні.

Для ефективного управління процесами в українському суспільстві на сучасному етапі органи державної влади повинні постійно вирішувати складний комплекс соціально-економічних, суспільно-політичних, духовно-моральних проблем, характерних загалом як для всієї країни, так і окремих її територіальних одиниць. Негативні явища виникають у суспільстві, у тому числі через неефективне державне управління. Одним із актуальних завдань у цих умовах є формування такої системи влади, за якої забезпечуватиметься її максимальна прозорість, доступність населенню, професійний та всім зрозумілий підбір кадрів. На досягнення цього та інших завдань, що стоять перед державою, має комплекс впливів, який складається із правового менталітету, правосвідомості, правової культури, професійний рівень держслужбовців, покликаних здійснювати державне управління суспільством.

Державний службовець з огляду на особливості своєї професії має безпосереднє відношення до реалізації владних повноважень державних органів, до гармонізації взаємин громадян з владою, до захисту прав та інтересів особи. Він одночасно має адекватно висловлювати інтереси і держави, і суспільства. І це означає, як і суспільство, і держава вправі пред'являти свої вимоги державним службовцям. Ефективність роботи державного службовця значною мірою визначається особливостями

правового менталітету народу, правовою свідомістю, високий рівень якої є необхідною передумовою для реалізації ним функцій, передбачених державою.

Правове життя суспільства протікає у конкретних історичних умовах та й у певному культурному-правовому контексті. Як наслідок, звернення до питань, пов'язаних із характеристикою того культурного-правового простору, в якому відтворюється, розвивається та функціонує право або конкретні правові інститути є незмінно актуальним для удосконалення державно-правових явищ, систем тощо.

На сьогоднішній день актуальним виявляється вивчення особливостей прояву правового менталітету українського народу в правосвідомості різних соціальних груп, а саме у такої важливої категорії як державні службовці. Адже, державна служба в Україні є важливою складовою частиною державного управління, від якої залежить ефективність діяльності держави в цілому. Вона забезпечує реалізацію завдань і функцій держави, сприяє розвитку суспільно-політичної та правової системи, а також захищає права і свободи людини і громадянина.

Успішна розбудова демократичної, соціальної, правової держави неможлива без створення реальних умов для цього процесу. А саме, одним із критеріїв виступає і функціонування державної служби, державно-службових відносин відповідно до принципів верховенства права, пріоритетності основних прав і свобод людини і громадянина, включаючи в обов'язковому порядку ментальні установки певного народу. А для того щоб досягти прогресу потрібно краще знати і розуміти законодавцю з середини таку соціальну групу як державні службовці. Тому найпершим у допомозі виступає саме дослідження правового менталітету даної категорії осіб.

Актуальність теми дослідження обумовлюється також тим, що в сучасній правовій науці зберігається деяка невизначеність уявлень про правовий менталітет та механізм його впливу на правове життя людини і суспільства, а також відсутність наукових досліджень щодо характеристики

правового менталітету державних службовців в Україні. Чим менш абстрактною стає характеристика правосвідомості державних службовців з точки зору прояву в ньому особливостей правового менталітету українського народу, тим більш певним виявляється уявлення про самий правовий менталітет даної категорії осіб, про його природу і змістовні особливості.

Важливою обставиною є і те, що з'ясування особливостей прояву правового менталітету в правосвідомості різних соціальних груп (у нашому випадку державних службовців) має теоретичну та практичну значимість. Оскільки конкретність знань про особливості правового менталітету державних службовців у їх правосвідомості, дає можливість усвідомити, якою мірою різноманітність групової правосвідомості в умовах спільності його ментальних підстав має враховуватися у правотворчій та правореалізаційній діяльності, а також визначити доцільність диференційованого підходу до вирішення завдань, пов'язаних з правовим менталітетом такої соціальної групи як державні службовці. Що в подальшому матиме вплив і на державну політику. Тому, дослідження правового менталітету представників державної служби має неабияке значення. Адже володіння цією інформацією надасть змогу законодавцю краще розуміти потреби такої соціальної групи як державні службовці, дозволить запровадити більш ефективний механізм співпраці громадян та державних службовців у процесі надання адміністративних послуг, удосконалити механізм регулювання правових відносин у цій сфері, а також покращити порядок проходження державної служби, дозволить поліпшити правове регулювання надання управлінських послуг, оплату праці, підвищення кваліфікації тощо.

Правовий менталітет як особливий феномен традиційно виступає об'єктом теоретико-правових досліджень, причому існує досить велика кількість робіт, в яких у тій чи іншій постановці розглядається безпосередньо питання про особливості правового менталітету українського народу. Позначена проблематика знайшла своє відображення у роботах таких вітчизняних вчених, як І. В. Бичко, Є. Л. Бойко, І. М. Васьковича, З. В.

Гіптерса, В. М. Дем'яненко, О. П. Дзьобаня, О. І. Донченка, І. М. Ковалю, Ю. П. Крисюка, В. А. Павловської-Кравчук, Ю. М. Оборотова тощо.

У зарубіжній літературі проблема правового менталітету представлена в працях таких вчених, як Ф. Ар'єс, М. Блок, Г. Бутуль, Т. Гайгер, Х. Гетц, Ж. Ле Гофф, Ф. Граус, Ж. Дюбі, Р. Мандру, Т. Телленбах, Р. Шпандель, Л. Февр, Д. Філд та інших.

Серед робіт, присвячених аналізу державної служби заслуговують на увагу роботи Ю.П. Битяка, С.В. Ківалова, Ю.В. Ковбасюка, В.Я. Малиновського, В.В. Павленка, О.В. Петришина, Л. Стельмашука та багато інших.

Однак, слід наголосити, що зазначені вище роботи не виключають подальших досліджень, а навпаки актуалізують тему нашої роботи, оскільки дослідженню саме правового менталітету державних службовців в Україні не приділяється достатньої наукової уваги.

Мета і завдання дослідження є теоретико-правовий аналіз правового менталітету державних службовців в Україні.

Для досягнення зазначеної мети вирішувались наступні завдання:

- проаналізувати фундаментальні питання правового менталітету (поняття та ознаки);
- з'ясувати сутнісні риси правового менталітету українського народу та які детермінанти вплинули на його формування;
- виявити основні функції та типологію правового менталітету;
- розкрити суть понять «правовий менталітет», «державна політика», «державний службовець»;
- дослідити як процес європеїзації впливає на формування правового менталітету державних службовців в Україні;
- проаналізувати особливості правового менталітету українських державних службовців;
- виявити проблемне поле державної політики;

- визначити роль правової культури та правосвідомості у формуванні правового менталітету державних службовців.

Об'єктом дослідження виступає правовий менталітет.

Предметом дослідження є правовий менталітет державних службовців в Україні.

Методи дослідження. При вирішенні поставлених завдань автор спирався на закони та принципи діалектики, загальнонаукові та спеціальні наукові підходи й методи пізнання – такі як цивілізаційний, герменевтичний, аксіологічний, культурологічний, феноменологічний, потребовий, системний, екзистенціальний, формаційний; історичний метод, формально-юридичний, порівняльно-правовий, соціологічний, правового моделювання, циклічний. З позицій цивілізаційного підходу зроблено висновки про ментальні особливості державних службовців різних країн світу, котрі не є тотожними з європейськими. Герменевтичний підхід у дослідженні правового менталітету державних службовців звертає увагу на мову, що дає можливість теоретично нескінченно поглиблювати розуміння змісту українського правового менталітету даної категорії осіб. Аксіологічний підхід дозволив виробити методологічну основу вивчення ціннісних відносин. Правовий менталітет мають свій ціннісний зміст, втілений в моральних і культурних складових. Використання культурологічного підходу направлене на виявлення культурно-антропологічних аспектів правового менталітету українського народу у свідомості державних службовців, його аспектів, як явних, так і латентних. Застосування феноменологічного підходу дозволило розкрити сам зміст таких категорій як: «правовий менталітет», «державна служба», «державний службовець». Потребовий підхід показав, що правовий менталітет нерозривно пов'язаний із суб'єктами права, котрі мають певні потреби, – логічним буде вести мову про потребу народу у праві, котре враховує особливості національного правового менталітету. Загальнотеоретичне дослідження правового менталітету державних службовців потребує широкого застосування системного підходу, тому що даний підхід дає змогу

врахувати всю сукупність філософських, політичних, соціологічних, культурних, історичних аспектів, їх системних властивостей і характеристик. Екзистенціалізм як методологічний підхід, що застосовується при дослідженні правового менталітету, дозволяє зосередити увагу дослідника на певних результатах діяльності та досвіду, що залишились національній правовій системі конкретного суспільства від попередніх етапів і періодів суспільного розвитку. Звернення до історичного методу дозволило виділити та розглянути коло факторів, які впливали на формування правового менталітету у цілому та правового менталітету державних службовців, визначити їх характерні риси. Використання формально-юридичного методу дало змогу проаналізувати визначення понять «правовий менталітет» і «державний службовець», а також сприяло виявленню суперечностей у понятійному апараті. Необхідність використання порівняльно-правового методу була обумовлена тим, що при зіставленні характерних рис правового менталітету формується можливість усвідомлення особливостей їх становлення та розвитку, розуміється їх суть і можливість адекватно впливати на процеси їх корегування, а також надало змогу прослідкувати відмінність правового менталітету державних службовців різних країн. Соціологічний метод дозволяє дослідити функціонування правового менталітету на підставі конкретних фактичних даних. Самостійне місце серед використаних методів посідає метод правового моделювання, використання якого дозволило на основі врахування особливостей правового менталітету українського народу створити віртуальну модель подальшого розвитку державної політики України. У ході дослідження використовувались й інші загальнонаукові та спеціально-наукові підходи та методи пізнання.

Наукова цінність полягає у тому, що дане дослідження є загальнотеоретичною роботою, в якій досліджуються наукові питання, які раніше не знайшли своє належне відображення у вітчизняній науковій юридичній літературі.

Практичне значення полягає у тому, що сформовані в ході дослідження висновки та положення можуть бути використані:

у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вивчення багатьох теоретико-методологічних проблем правового менталітету державних службовців; здійснення правового виховання у дусі дотримання ментальних установок і правових традицій в умовах євроінтеграційних процесів;

у правотворчості – в процесі вдосконалення нормотворчих, правозастосовних, правоінтерпретаційних процедур з урахуванням особливостей правового менталітету народу України, а також при формуванні основних напрямів правової та державної політики України при підготовці державних службовців;

у навчальному процесі – при підготовці та проведенні занять з навчальних дисциплін «Теорії держави та права», «Проблеми теорії держави та права», «Державна служба», «Комунікації у державному управлінні», а також у процесі підготовки навчальної та навчально-методичної літератури із зазначених курсів.

Робота складається із 3 розділів, 8 підрозділів та складає усього 102 сторінки, 9 із яких займає список використаних джерел.

Розділ 1. Загальнотеоретичні засади правового менталітету

1.1 Поняття і природа правового менталітету

Питання особливостей прояву українського правового менталітету у бутті різних соціальних груп неможливо вирішити, без того поняття, що собою являє правовий менталітет й у чому полягає його специфіка тоді, коли мова про нього йде як про феномен української правової культури. У зв'язку з цим основою проведеного дослідження, перш за все, має стати вивчення поняття та властивостей українського правового менталітету.

Значення права у житті суспільства неможливо переоцінити, воно не просто є системою нормативних установок, регулюючих суспільні відносини, воно - основний параметр людського буття, найважливіший чинник формування соціального існування загалом. На нашу думку, право є одним з основних інститутів соціальної природи людини, без якого він був би зовсім іншою істотою. Право прив'язане до людини, воно є породженням людського суспільства, яке створене для людини, завдань її існування й обумовлено його буттям.

Найбільш повне і водночас найбільш конкретне уявлення про право і про правовий менталітет можливе лише за умови їхнього співвіднесення з тим соціокультурним середовищем, в якому вони формуються, розвиваються та функціонують.

Право не існує саме собою, і якщо ми його розглядаємо як цілісний феномен, то неможливо повноцінно зрозуміти право поза історичним контекстом, поза цілісною системою нормативного регулювання суспільних відносин, поза його зв'язком з іншими соціальними нормами, їх буттям і формуванням. Право розвивається і еволюціонує в соціумі, у просторі та часі, і поза цими параметрами воно не може бути розглянуте.

Сьогодні, можливо, як ніколи раніше актуальне розуміння того, що право - це невід'ємна складова повсякденного життя суспільства і окремо взятої людини, це явище історії, цивілізації та конкретна соціальна форма, в якій,

говорячи мовою сучасної науки, втілена воля цивілізованої спільноти до захисту себе від небезпек.

Особливості сприйняття права та ставлення до нього займають найважливіше місце у числі чинників, визначальних неповторний «культурний колорит» чинного права. У цьому самі особливості сприйняття права та ставлення щодо нього є культурно обумовленими. Розуміння цього призвело сучасну юридичну науку до необхідності ввести в обіг поняття «правовий менталітет».

Для того щоб зрозуміти, в чому полягає специфіка правового менталітету, необхідно дослідити питання про його природу, яке постає як питання про корінні ознаки, що характеризують правовий менталітет та виділяють його серед інших феноменів.

Необхідно відмітити, що юридична література не дає єдиного підходу до визначення поняття «правовий менталітет», а тим більше однозначного про нього уявлення. Це обумовлено, по-перше, багатоплановістю використання даного терміну, по-друге, менталітет виступає в якості предмету дослідження різних галузей пізнання (соціологія, культурологія, філософія, політологія, юриспруденція, антропологія тощо).

Визначеність у понятті правового менталітету, про його місце у правовій культурі та ролі у правовій системі необхідна як у теоретичному, так і практичному плані. На сьогоднішній день знайти єдине бачення правового менталітету досить складно, ще складнішим завданням є на науковому рівні пізнання визначити концептуальні прояви правового менталітету українського суспільства.

На жаль, на сьогодні у вітчизняній юриспруденції існує явна прогалина у дослідженні поняття «правового менталітету» як духовного та культурного феномену. Понад те, у межах загальної теорії правосвідомості відсутня концепція вітчизняного правового менталітету. Навіть під час розгляду правосвідомості поняття правового менталітету часто не береться до уваги.

«Виникнення слова «менталітет» деякі вчені пов'язують із латинським словом «mens» і близьким до нього «mentalis» (mens, mentis – розум), яке зародилося у мові середньовічної схоластики»¹. Інші вчені вважають, що «поняття «менталітет» походить від французького «mentalite», яке означає «світосприйняття»»². Насправді, спочатку слово «mentality» виникло в англійській філософії в XVII столітті. Воно було здобутком англійської філософії, тому залишилося філософським терміном. У Франції слово «mentalite» прижилося в XVIII столітті завдяки Вольтеру, але до початку XX століття все ще сприймалося як неологізм. В подальшому цей термін почав використовуватися і в повсякденній мові, ним пояснювалися переважно колективні системи сприйняття світу та поведінки. Термін «менталітет» почав активно використовуватися в науковій літературі в більшості європейських країн лише з середини XIX століття. На різних мовах він має приблизно однакове значення. Так, у французькій мові «mentalis» означає «напрям думок», «склад розуму». У англійській мові «mentality» означає «розумовий розвиток», «склад розуму». У німецькій мові «die mentalial» означає «склад розуму», «спосіб мислення».

Слід зазначити, що дана прогалина певною мірою заповнюється роботами вчених, присвячених окремим аспектам цього явища правової дійсності. Дослідження проблеми менталітету мають місце в рамках різних гуманітарних наук. Визначний науково-пізнавальний інтерес представляють роботи вітчизняних та зарубіжних філософів, істориків, політологів, культурологів, соціологів в плані розробки концепції національного менталітету. Зокрема, мова йде про праці таких вчених як Г. Бутуля, Г.Г. Дігенського, В. Дільтея, П. Дінцельбахера, Э. Дюркгейма, А. Інкельса, Ж. Карбоньє, Д. Левінсона, М. Фуко, Г. Хофстеда, Р. Емерсона та інших.

¹ Коваль І.М. Історія становлення поняття «правовий менталітет». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 65.

² Козаченко В.В. Правовий менталітет в категоріальному апараті сучасної юриспруденції. *Митна справа*. 2014. № 5 (95). час. 2. кн. 1. С. 24.

В історичному контексті пізнавальний інтерес представляє творчий спадок французької школи «Анналів» та її ідейних натхненників М. Блока та Л. Ферва, котрі виступали ініціаторами ментального виміру історії, звернувши увагу «на той пласт свідомості, котрий в силу своєї слабкої відрефлектованості не знайшов прямого відображення в джерелах, а значить, постійно вислизав з поля зору істориків.

Звичайно не обішли своєю увагою проблему менталітету та ментальності і представники галузі антропології (І.Я. Баховен, А. Гарапон, Л. Леви-Брюль, К. Леви-Стросс, Н. Рулан, Г. Дж. Самнер-Мэн та інші).

У цей же час почала розвиватися філософія національної ідентичності, яка досліджувала особливості життєвого світу та культури українців як фактори формування національного характеру. Завдяки діяльності Кирило-Мефодіївського братства, зокрема Миколи Костомарова, концепт національного характеру отримав статус наукової проблеми. Ті чи інші аспекти, пов'язані насамперед з розвитком національної ідеї, досліджували такі найвідоміші діячі української культури, як В. Б. Антонович, М. П. Драгоманов, О. О. Потебня, І. Я. Франко, М. С. Грушевський, М. Г. Хвильовий, Д. І. Донцов, М. І. Михновський, Ю. І. Липа, В. К. Липинський та ін.

Питання визначення й характеристики національного менталітету розглядаються в роботах таких науковців, як І. В. Бичко, А. К. Бичко, В. Ю. Васильєв, Л. Гамаль, Я. С. Гарасим, В. І. Дорошкевич, І. М. Старовойт, В. Л. Храмова. Вітчизняні вчені одностайні в тому, що національний характер тісно пов'язаний з поняттям «душа народу». Вони вважають, що національний характер формується під впливом психічних характеристик, волі та розуму³.

Певним розвитком зазначених положень, слід відзначити працю М.Т. Юрія «Етногенез та менталітет українського народу»⁴. У ній в рамках самостійних розділів розглядаються питання взаємодії менталітету та релігії,

³Ананьїн В.О. Етнонаціональний чинник безпеки сучасного поліетнічного суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття ступеня доктора філософських наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія і філософія історії”. Київ. 1998. С. 3.

⁴Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. 2-ге вид., доп. К.: Таксон, 1997. С. 37.

надаються матеріали щодо понятійного апарату, концептуальних аспектів менталітету українського народу.

Монографічне дослідження Н.Ф. Калини, Є.В. Чорного, О.Д. Шорки на «Образи ментальності та поле політики»⁵ присвячене розробці теоретичних основ вивчення феномену ментальності та пошуку емпіричних показників політичної ментальності. Ментальність розглянута з культурологічної, психосеміотичної та соціально-психологічної точок зору.

У психологічній концепції ментальності дослідники виділяють ту сферу психічної реальності, яка пов'язана з її функціонуванням. Ця сфера включає в себе такі поняття, як ідеали, емоції, мотиви та стереотипи. Цікавою є концепція, яку підтримує Е. М. Макаренко. Менталітет, на його думку, «це характеристика стану душі людини або соціуму, яка може змінюватися під впливом конкретних умов і завдань. Ментальність - це частковий аспект менталітету, який визначає світогляд людини в культурному контексті. Вона відображає світосприйняття людини через призму її етносу чи соціальної групи. Ментальність - це своєрідний рівень розвитку людини в межах її етносу»⁶.

Мова є не менш важливою складовою формування правового менталітету, ніж наукові розробки щодо його природи. Національна специфіка мови проявляється на різних її рівнях, але найбільш яскраво вона представлена у фразеології. Фразеологізми, як мовні знаки національної культури, відображають менталітет народу. Тому процес розуміння і аналізу фразеологізмів є важливим для пізнання менталітету народу. Значна дослідна робота у цьому напрямі проведена О. В. Назаренко. Через фразеологічний аспект національної мови, в роботі розкрито зміст національного менталітету: «фразеологічні одиниці визначаються специфічним проявом світогляду

⁵ Калина Н.Ф., Черный Е.В., Шоркин А.Ф. Лики ментальности и поле политики. К.: Агропромиздат Украины. 1999.С. 88.

⁶ Макаренко Е. М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03. К. 2000. С. 12.

соціуму, який формується внаслідок дії географічного, історичного, культурного, релігійного чинників»⁷.

Менталітет - це сукупність характерних рис духу, культури, свідомості, соціальних настанов, орієнтацій, цінностей національних суспільностей. Він формується під впливом історичного досвіду, мови, національних традицій, релігії. Дослідження С. А. Хрипко, присвячене духовно-релігійним виявам української ментальності, показало, що українські ментальні властивості мають маргінальну суть і гармонійну взаємообумовленість. Це означає, що кожна національна риса проникнута помітними ознаками релігійності, яка, в свою чергу, не має чіткої конфесійної окресленості. Дослідниця вважає, що ментальність - це соціальний феномен, який віддзеркалює специфічний стиль світосприйняття етносу. Він формується в процесі духовного буття суспільства в певних геополітичних, ландшафтних, соціальних і культурних умовах»⁸.

Слушно зазначає В. А. Павловська-Кравчук, що «звернення до проблем правового менталітету ставить питання не про переформулювання поняття правосвідомості, а про доповнення категоріального апарату юридичної науки поняттям, яке дозволило б виявити й залучити до дослідження права новий рівень правової духовності, що не зводиться лише до процесів психофізичного відбиття тих чи інших позитивних продуктів правопорядку. Вивчення права потребує не тільки розуміння категорії «правова свідомість», а й категорії, що віддзеркалює складну морфологію суспільної й індивідуальної свідомості, позначає як позитивні, знакові, так і образні, символічні та інші феномени правової культури. Такою категорією й виступає поняття правовий менталітет»⁹.

⁷ Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філ. наук 10.02.01. Дніпропетровськ. 2001. С. 19.

⁸ Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. К. 2003. С. 6.

⁹ Павловська-Кравчук В. А. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси.- Дисертація канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харків. 2012. С. 33.

Значним внеском у дослідження національного менталітету стали роботи Ю. М. Оборотова, П. П. Музиченка, Л. М. Бойко, Є. Д. Копельців-Левицької, А. О. Лазаревої, В. А. Павловської-Кравчук, О. Л. Терент'євої та інших.

Поряд із цим, ми можемо констатувати повільні темпи становлення у вітчизняній юриспруденції теорії правового менталітету. Г. Я. Савчин вважає, що зазначені процеси є наслідком панування в українському суспільстві нормативно-позитивістської парадигми праворозуміння. Відповідно до цієї парадигми, право розуміється як система загальнообов'язкових норм, встановлених і санкціонованих державою. Цей підхід не враховує, що право також є регулятивним формою прояву національної культури, ціннісним продуктом саморозвитку нації, етносу, закономірним наслідком їх буття¹⁰.

Детальний аналіз професійного менталітету державних службовців представлений в роботі Т. В. Філіпової «Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування». Автор визначає ментальність як певний «поведінковий код», який визначає стійкий соціально-психологічний стан суб'єкта (людини, нації, народу). Він також вважає, що ментальність є органічною цілісністю соціально-психологічних якостей і рис, притаманних певному народу, спільноті чи групі людей. Ці якості і риси обумовлюють реакцію суб'єкта менталітету на зміни навколишніх умов. На основі цього визначення автор вводить поняття професійного менталітету державних службовців. «Державний службовець повинен мислити та діяти відповідно до загальнолюдських моральних норм і вимог професійного кодексу. Це забезпечує ефективне виконання ним службових обов'язків у галузі державного управління»¹¹.

Важливою заслугою автора є визначення факторів, що впливають на формування професійного менталітету державних службовців в Україні, а

¹⁰ Савчин Г. Я. Визначення поняття «правовий менталітет»: міждисциплінарний підхід. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2009. № 3. С. 3.

¹¹ Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування: автореф. дис. ... канд. держ. управління 25.00.03. Дніпропетровськ, 2006. С. 10.

також експериментальне підтвердження ефективності особистісно орієнтованої технології формування професійного менталітету державних службовців в системі післядипломної освіти. Однак, визнаючи правосвідомість стрижневим елементом професійного менталітету і фактором підвищення рівня професіоналізму, автор не враховує критерій професійності.

Щоб зрозуміти сутність правового менталітету, необхідно дослідити існуючі визначення менталітету. Менталітет є багатогранною категорією, яка вивчається різними науками, кожна з яких має свій погляд на його природу.

Так, В. В. Завальнюк відзначає, що «під менталітетом розуміють сукупність уявлень, поглядів, почуттів спільноти людей через особливості певної епохи, географічного регіону, соціального середовища; особливий психологічний склад суспільства, що впливає на історичні й соціальні процеси»¹².

На думку М. Булатова, менталітет – «це усталений склад думок, характерний для окремого народу, етносу, групи людей. Йому відповідає душевний стан і духовний розвиток людини, оскільки вони супроводжуються мисленням»¹³.

Л. М. Бойко вважає, що «правовий менталітет – це феномен, закладений на глибинному рівні правосвідомості у вигляді стійких правових уявлень, архетипів, звичок, реакцій певної етнокультурної спільноти, які в цілому й визначають усталений образ правової реальності»¹⁴.

Відповідно до точки зору І. Ковалю, менталітет – «це полікультурне поєднання мисленнєво-образних установок окремої людини, яка асоціює себе з членом визначеної групи чи суспільства; це своєрідна, підкріплена історично сформованим кодом стереотипність мислення та сприйняття навколишнього світу. Менталітет – явище абстрактне, індивідуально

¹² Завальнюк В.В. Правовий менталітет як підґрунття антропологізації права. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. 14. С. 20.

¹³ Булатов М.О. Філософський словник. К.: Стилос, 2009. С. 272.

¹⁴ Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет». *Південноукр. Правн. часопис*. 2006. № 4. С. 53.

зорієнтоване, проте, водночас, охоплює мислення й інших представників конкретного етносу, нації»¹⁵.

Також В.В. Завальнюк в іншій своїй науковій праці додає, що менталітет це «правові уявлення та стереотипи поведінки, що склалися в певному суспільстві, відображають його природний, історичний та соціальний розвиток. Вони є відносно стійкими та поширюються на всі соціальні групи»¹⁶.

На думку Ю.М. Дмитрієнка, правовий менталітет – «це всезагальна ідейно-світоглядна установка або стереотип, який формується з дитинства. Він є колективним, неподільним і характеризується відносною стійкістю. Правовий менталітет не є результатом критичної рефлексії, а базується на тому, що в рамках певної корпоративно-правової групи чи суспільства вважається само собою зрозумілим»¹⁷.

Х. Бехруз визначає правовий менталітет, як «духовно-психологічну основу позитивного права. Ментальність закріплює стереотипні моделі поведінки, що зберігають основу суспільного порядку. При цьому правовий менталітет не пов'язаний з державною ідеологією, також він не залежить від наукових концепцій та доктрин, правових течій по поясненню та реалізації тих чи інших новацій у праві»¹⁸.

На нашу думку, у змісті правового менталітету виявляється сукупність смислових одиниць, які у різних соціумах, типах цивілізацій, мають свій зміст, визначають особливе бачення юридичної дійсності, специфіку правової поведінки індивіда, соціальних груп, державних органів, прокуратури, поліції тощо та посадових осіб. Можна стверджувати, що сформований правовий

¹⁵ Коваль І. М. Поняття правового менталітету: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 457.

¹⁶ Завальнюк В.В. Правові традиції та антропоцентричне розуміння правової реальності. *Митна справа*. 2014. № 4 (94). С. 14.

¹⁷ Дмитрієнко Ю.М. Становлення і розвиток української правової свідомості: ментальні та ідеологічні права її суб'єктів в аспекті української правової ментальності. *Форум права*. 2011. № 2. С. 244.

¹⁸ Бехруз Х. Універсалізм та релятивізм у контексті діалогу правових культур. *Проблеми правової аксіології*. № 2. 2012. С. 134.

менталітет якраз є показником «зрілості» правової культури конкретного суспільства.

У правовому менталітеті конкретної нації акумулюються культурні цінності, стереотипи, набутий правовий досвід. При цьому правовий менталітет, будучи нерозривно пов'язаним з правовою ментальністю, має досить сильний вплив на поведінку учасників правових відносин.

Вивчення правового менталітету дозволяє зрозуміти основи правового життя конкретного суспільства, насамперед сукупність як раціональних, так і чуттєво-духовних (ірраціональних) механізмів освоєння правового простору, і це вказує на те, що правовий менталітет є важливим структурним елементом правової системи суспільства .

Так як правовий менталітет є сферою повсякденного досвіду, то він формується і підживлюється на основі правової дійсності, крім того, правовий менталітет серед інших правових явищ сфери духовного світу суспільства є нижчим ступенем, глибинним відображенням існуючих правових реалій. У цьому під існуючими правовими реаліями слід розуміти як те, що має власне правову природу, а й правові форми існування політичних, економічних та інших відносин і процесів.

З цим поняттям пов'язується розуміння і оцінка різних процесів, що відбуваються в суспільстві, і характерні тільки для певної держави з її індивідуальними, неповторними, геополітичними та природно-кліматичними особливостями, а також культурно-історичним розвитком. У цьому особливо важливо розгляд процесів політико-правового характеру.

У сучасній вітчизняній науці теорії правової ментальності поки не створено. Були зроблені лише деякі спроби позначити вихідні, постановочні аспекти доктрини вітчизняного правового менталітету, яка потребує систематичного дослідження своїх численних, у тому числі спеціальних юридичних, етнокультурних та конкретно-соціологічних вимірів.

1.2 Основні детермінанти та ознаки правового менталітету

Правовий менталітет - це складне поняття, яке вивчається в різних науках, включаючи правознавство, політологію та інші. Він є різновидом загального менталітету, який формується під впливом правової дійсності. Правовий менталітет є нижчим ступенем, ніж інші правові явища, і відображає існуючі правові реалії. Так, правове мислення є індивідуальним, а правовий менталітет - колективним. Але, правовий менталітет не є простим поєднанням правосвідомості, правового світогляду, правової культури та правового мислення, оскільки ці явища досить автономні, проте водночас взаємопов'язані і взаємодіють між собою. Також необхідно зазначити, що правове мислення, правовий світогляд та правосвідомість є засобами внутрішнього життя та функціонування правового менталітету.

Враховуючи різноманітність підходів до визначення понять менталітет та правовий менталітет, вважаємо за доцільне виділити найбільш характерні ознаки, які дозволяють зрозуміти, як формується та вдосконалюється правовий менталітет.

С. Кримський вважає, що «основними рисами, притаманними менталітету, є:

- 1) спільна духовна налаштованість, своєрідна константа, типова для конкретної групи людей, спільноти, виражена в цілісному чи відносно цілісному, характерному тільки їм стереотипі способу мислення, сприйняття інших культурних цінностей;
- 2) своєрідний тип мислення та сприйняття буття й світобудови;
- 3) глибинний зв'язок із підсвідомістю, що справляє суттєвий вплив на формування соціокультурних установок та поведінку;
- 4) залежність від зовнішніх умов або ж соціальної обумовленості»¹⁹.

¹⁹ Кримський С.Б. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності/кіл.авт.; відп. ред. М. В. Попович. К., 2006. С. 276.

Узагальненому вигляді менталітет - це система уявлень, цінностей і норм, які визначають спосіб мислення та поведінки людей певної спільноти.

Дослідниця Н.П. Гедікова називає наступні риси менталітету: «1) є психологічним фактором, які характеризують націю або іншу спільноту і вирізняють її у рамках загальної єдності, 2) це характер людського мислення, який охоплює емоційний, інтелектуальний і духовний стан як індивіда, так і суспільства, та який реалізується на рівні свідомості та виявляється у певних формах поведінки; 3) це спосіб життєдіяльності як окремої особистості, так і етносу, народу в цілому, який виражається специфікою свого внутрішнього розвитку, статусом і ставленням до світосистеми; 4) основними мотивуючими імпульсами у менталітеті є психологічні фактори, які формують у індивіда і кожної стічної спільноти у рамках одного певного соціального середовища почуття ідентичності»²⁰

Дані риси мають безпосереднє відношення і до правового менталітету, оскільки реально існуючі стійкі якості виявляють себе у вигляді швидкості сприйняття загальновизнаних цінностей, їх усвідомлення й засвоєння на ментальному рівні.

Підсумовуючи наукові визначення поняття «правовий менталітет» у попередньому підрозділі можна, на нашу думку, виокремити наступні **ознаки**:

- це елемент суспільної правосвідомості, який відображає ставлення людей до права і правових інститутів у певний історичний період;
- це своєрідний «внутрішній компас» суспільства, який визначає його історичний шлях і формує особливості культури;
- це стійкий і консервативний елемент правової культури, який формується під впливом історичних, соціальних та культурних факторів;
- є основою для розвитку правової ідеології та правосвідомості суспільства;
- характеризується бінарністю (знаходиться на усвідомленому та неусвідомленому рівнях);

²⁰Гедікова Н.П. Риси та характер менталітету українців як визначальний чинник процесу соціокультурної трансформації сучасної України.. *Політологічні записки*, 2012, № 5. С. 25.

- має колективний характер;
- до правового менталітету входять «потаємні», «неявні» стереотипи мислення та поведінки людей, що відрізняють одну соціально-етнічну спільноту від іншої.
- діє відповідно до історично складеного соціально-культурного коду.

Ми схильні вважати, що менталітет народу визначається національним характером, духовними потребами, формами господарського життя, суспільним укладом. Він акумулює та передає певні культурні цінності, етнічні стереотипи, життєвий досвід, накопичений попередніми поколіннями. Кожен представник того чи іншого етносу відчуває сильний вплив ментальності. У кожного народу існують ідентичні ментальні установки, що лежать в інститутах (звичаях, традиціях, обрядах та ін.), що дозволяють загалом говорити про єдину етнічну культуру.

Як відомо, український правовий менталітет сформувався під впливом візантійської культури. Візантія, яка була частиною старосхідної цивілізації, мала значний вплив на розвиток права та культури Київської Русі. Цей вплив знайшов своє відображення у ментальних особливостях українців. «Візантійська культура формувалася під впливом стародавніх азіатських цивілізацій, які принесли з собою архаїчну ментальність на наші землі, ідею обожнення влади, імперську свідомість, сваволлю і деспотизм, гедонізм, аскетизм, ригоризм, нетерпимість, а також відчуття початкової гріховності людського роду і окремої людини. Це відчуття досить швидко трансформувалося в ідею соціальної провини, тобто початкової провини кожного перед лицем владної ієрархії»²¹.

Як відмічає І.Г. Абрамова, «ментальні риси народу формуються протягом тривалого історичного періоду, накопичуючи історичну силу виняткового значення, котра постійно зміцнюється. Нами, перш за все, управляють мертві, всі покоління, які колись проживали раніше за нас. Життя,

²¹ Юрій М.Т. Етногенез та менталітет українського народу. 2-ге вид., доп. К.: Таксон, 1997. С. 122.

доля та діяльність кожного покоління визначена життям та діяльністю попередніх поколінь. Кожне наступне покоління сковане нерозривним ланцюгом з попереднім. Воно може загинути, але розірвати цей ланцюг безсильно. Кожен наступний етап цивілізації закладає соціальні гени, котрі подібно до біологічних ген, проявляються з покоління в покоління»²².

Український правовий менталітет характеризується такими рисами, як індивідуальність, емоційність, етатизм, релігійність, прагнення до свободи. Деякі дослідники також виділяють такі риси, як прив'язаність до землі, схильність до ідеалізації, «пафос причетності до Бога», сентименталізм, чутливість і ліризм, кордоцентричність.

На думку М.І. Костомарова основу менталітету українського народу склали такі риси: «перевага особистості над общинністю, цінування особистісної свободи навіть у крайньому її вияві – сваволі, що є причиною непостійності, невиразності мети й форм життя, поривчастості, прагнення до створення чогось та водночас до знищення створеного; із цього ж постає відсутність прагнення до панування над іншими народами. Ці риси мали також негативний сенс, оскільки визначили насамперед небажання й невміння українців підкоритися єдиній, чітко визначеній меті; спричинили відсутність цілеспрямованого розрахунку та, відповідно, нездатність організувати й утримувати владу як основу державності. Усвідомлення повноцінності особистості та безумовності її свободи визначили особливе – поетичне, духовне – ставлення українців до Бога»²³.

Слушною видається думка В.М. Дем'яненко, який вважав, що «менталітету українського народу властиві такі риси, як інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності, що виявляється в зосередженості особи на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального

²²Абрамова І.Г. До проблеми української ментальності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 2. С. 9.

²³Костомаров Н.І. Дві руські народності. Зібрання творів історичної монографії і досліджень. К. 1. К.; Х.: Майдан, 1991. С. 93.

світу; кардіоцентричність, що проявляється у сентименталізмі, чутливості, любові до природи, яскраво виражених у пісенному фольклорі; анархічний індивідуалізм, партикулярне прагнення до особистої свободи без належного прагнення до державності, коли бракує ясних ідей, дисциплінованості й організованості; перевага емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом»²⁴.

Вчений О. Дзьобань у своїй роботі виділяє наступні «риси правового менталітету українського народу:

1) недбале та негативне відношення до права та закону, яке одночасно поєднується з правовим ідеалізмом, з вірою в те, що експансія юридичних норм в сфері правового регулювання обов'язково приведе до якісного покращення життя. Обидві форми деформації правосвідомості суттєво сповільнюють розвиток правової культури, права, праворозуміння, законності, правопорядку;

2) українській правовій ментальності властивий етатизм, що також ускладнює правовий прогрес;

3) сучасна правова ментальність знаходиться в стані «ревізії» юридичних цінностей, норм, інститутів, які не відповідають потребам сучасної практики, котра посилює традиційну для української ментальності психологічну амбівалентність;

4) психологічна картина українського правового менталітету є багатогранною та поліаспектною. Для неї характерні ірраціональність, алогічність, імпульсивність, наївна ідеалістичність, терпимість, прагнення до справедливості та тісний зв'язок з релігійними цінностями;

5) українська ментальність не може бути поза простором правової культури, в той же час, одночасно вона дистанціюється від неї, від загальнолюдських цінностей;

²⁴ Дем'яненко В.М. Ментальні характеристики політичної свідомості українців. *Людина і політика*. 2001. № 1. С. 95.

б) сучасній українській правовій ментальності властиві не лише політична демагогія та популізм, але й еклектичність уявлень, ідеологічна сумбурність, непостійність та непослідовність поглядів»²⁵.

На думку С. Б. Жданенка можна виокремити наступні ознаки правового менталітету: «а) неоднозначне ставлення до закону: з одного боку, суспільні вимоги до можновладців щодо встановлення справедливих законів, а з іншого – відсутність чітких внутрішніх імперативів до їх виконання; своєрідна ціннісна амбівалентність; б) існування позаправового світу неписаних правил та настанов, що є вищими за закон та пов'язані з загальносуспільними уявленнями про справедливість, порядок, добро, свободу, порядність; розуміння свободи як свавілля, а можливість встановлення порядку пов'язується не зі свободою, а з сильною владою; в) електичність поглядів щодо основних та антиправових цінностей; г) схильність до виправдання антиправових учинків залежно від ситуації та діючої особи, героїзація сучасних «робінів гудів», «соціальних мучеників»; г) позаправовий і позаюридичний пошук справедливості, що часто – густо має неприборканий характер; д) емоційність та образність виразів правових явищ у фольклорі за допомогою приказок, прислів'їв, анекдотів, повчальних історій з життя»²⁶.

Менталітет будь-якого народу значною мірою залежить від географічних, культурно-історичних, соціально-економічних, політико-правових, релігійних, інтелектуально-духовних чинників. Протягом століть усі ці фактори взаємодіяли між собою, формуючи той напрямок розвитку, який визначив характер життя людей, їхні взаємовідносини та специфічні риси національного правового менталітету.

Правовий менталітет - це сукупність уявлень, почуттів, ставлень і цінностей, які визначають ставлення людей до права, держави і суспільства. Він формується під впливом багатьох чинників, серед яких:

²⁵ Дзьобань О.П. Українська національна правова ментальність: специфіка філософсько-правової рефлексії. *Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнарод. наук. конф.*, Харків, 13-14 грудня 2002 р. Х.: Право, 2003. С. 132.

²⁶ Жданенко С.Б. Правовий менталітет і правове виховання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. С. 185.

– географічне розташування. Природні умови, клімат, ландшафт впливають на спосіб життя людей, їхні звичаї та традиції. Наприклад, у країнах з холодним кліматом люди більш дисципліновані та працьовиті, ніж у країнах з теплим кліматом;

– історія. Діяльність держави, її політичний режим, культурні традиції, релігійні вірування - все це формує правовий менталітет народу. Наприклад, в країнах з демократичним режимом люди більш схильні до законослухняності, ніж у країнах з авторитарним режимом;

– культура. Мова, мистецтво, література, релігія - всі ці елементи культури визначають цінності та орієнтири людей. Наприклад, у культурах, де цінується колективізм, люди більш схильні до конформізму і поступливості, ніж у культурах, де цінується індивідуалізм;

– соціально-економічні фактори. Рівень життя, освіта, зайнятість - все це впливає на правову свідомість людей. Наприклад, люди з вищим рівнем освіти більш схильні до дотримання закону, ніж люди з низьким рівнем освіти.

Географічне розташування як чинник формування правового менталітету є одним з найдавніших чинників. Ще в античні часи вчені помітили, що люди, які живуть в різних природних умовах, мають різні звичаї та традиції. Наприклад, Геродот писав, що греки, які живуть на родючих землях, більш схильні до мирного життя, ніж греки, які живуть в горах.

Географічне розташування впливає на правовий менталітет через такі механізми:

вплив на спосіб життя. Природні умови визначають, чим займаються люди, як вони будують свої будинки, як вони харчуються. Наприклад, люди, які живуть в холодному кліматі, більш схильні до колективного способу життя, ніж люди, які живуть в теплому кліматі;

вплив на культуру. Природні умови впливають на розвиток культури народу. Наприклад, в культурах, де природні умови є важкими, часто виникають міфи та легенди про героїв, які долають труднощі;

вплив на економіку. Природні умови впливають на економічний розвиток країни. Наприклад, країни з природними ресурсами часто мають більш розвинену економіку, ніж країни без природних ресурсів. Це, в свою чергу, впливає на правову свідомість людей.

Гіппократ вважав, що фізичні та психологічні особливості народів визначаються їх географічним розташуванням та кліматичними умовами. Він стверджував, що форми поведінки людей та їх звичаї відображають природу країни, в якій вони живуть²⁷.

Демокріт також пов'язував менталітет з географічними умовами. Він вважав, що південний і північний клімат неоднаково впливають на організм людини, а отже, і на її психіку²⁸.

Увага до проблем дослідження менталітету зростає в період активного освоєння нових земель, з новими географічними відкриттями, з розвитком нових торговельних шляхів.

Одним із найбільш відомих представників географічної школи соціології був Ш. Монтеск'є. Він вважав, що духовний склад та спосіб мислення народів залежать від їхнього життя, яке, в свою чергу, цілком визначається умовами географічного середовища²⁹.

Іще одним вагомим чинником, на думку І.М. Ковалю, є «генетико-біологічний фактор, котрий розглядає націю як єдину родину, а відмінності в сприйнятті та поведінці пояснює генетичною схильністю до певних установок»³⁰.

До цього ж чинника звертав свою увагу і Д. Донцов, що «духовне обличчя народу, як і фізичне, залежить передусім від його расової субстанції»³¹. В.

²⁷ Орбан Л.Е. Етнічна психологія. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. С.12.

²⁸ Лебон Г. Психологія народів і мас. СПб.: Д. Павленкова, 1896. С.13.

²⁹ Старовойт І.С. Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності. Філософського-історичний аналіз: Автореферат. дис. ... д. філософ. н. : 09.00.03. / Інститут філософії НАН України, К., 1997. С. 10.

³⁰ Коваль І.М, Коваль М.М. Природно-правові та біологічно-генетичні чинники формування правового менталітету. Львівська політехніка. 2021. С.104.

³¹ Донцов Д. Дух нашої давнини. 2-е видання. Дрогобич. «Відродження», 1991. С. 219.

Старосольський писав, що «існування расових окремішностей не можна заперечити, а раз признається їх, то муситься признати, що фізична та моральна якість одиниць, з яких складається суспільство, мусить впливати і на його якість як гуртової цілості. Так внутрішнє життя нації, як її доля в зносінах з другими безперечно залежить від расових прикмет»³².

Дещо інакшої точки зору дотримується Ю. Липа. Для вченого «расові» ознаки нації не стільки фізіологічні, скільки психологічні. В цьому розумінні він найбільш близький до сучасних дослідників, що вважають ментальність «генетично» закладеною, незмінною структурою. Ю. Липа вважав, що «раса відрізняється одна від одної більше своєю психологією, своїми проточеними дорогами в думанні й поведінці, навіть своїми духовними звичками, більше ніж будовою тіла»³³.

Дуже слушно зазначає у своєму дисертаційному дослідженні І. М. Коваль, що «походження ментальності впливає з того, що нація неповторно та унікально «вбирає» в себе дух навколишнього середовища, тобто дух тіла природи. Тобто ментальність нації – це «спожитий» нацією дух природи, в якій нація оформилась і життєдіє. Вияв національної ментальності міститься в особливостях світосприйняття, у моральних вимогах і нормах поведінки в життєвих настроях і формах взаємин, у жилах характеру і в ставленні до праці, творчості»³⁴. «Загалом національний менталітет і ментальність є явищем унікальним завдяки розмаїттю природи – неповторне природне середовище задає неповторні ознаки життєдіяльності нації через пізнавально-практичне ставлення до цього середовища»³⁵.

Підсумовуючи деякі висновки можна відмітити, що завершаючої концепції українського правового менталітету у вітчизняній юриспруденції

³² Шпенглер О. Закат Європи: очерки морфології та світової історії. Т. 1. Образ і реальність. 1997. С. 616.

³³ Липа Ю. Призначення України. Львів: Просвіта, 1992. С. 37.

³⁴ Коваль І.М. Метаантропология менталитета: правовой вимір. Дис. канд. юр. н. спец. 12.00.12. Львів. 2017. 165с.

³⁵ Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія. Ч. 2: Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль: Вид. Стародубець, 2005. 412с.

немає. Сьогодні необхідно чітко усвідомити, що характерні ознаки українського менталітету характеризуються своєрідною культурно-моральною, історичною, економічною, соціальною специфікою, а відповідно відрізняється від західного, хоча і не позбавлені загальних рис. Чинниками формування виступають як географічні, такі і політичні, культурологічні, історичні, економічні та інші. А подальша розробка концепції українського правового менталітету закладе міцні основи для розвитку української державності, а також дасть змогу визначити національну ідентичність.

1.3 Функції і типологія правового менталітету

Крім того, що в попередньому параграфі було звернено увагу на поняття, природу, ознаки правового менталітету для найбільш ясного, повного його розуміння велике значення має виявлення його функцій та типології.

Без сумніву, менталітет - одне з тих не вивчених явищ, яке важко вловимо, слабо відчутно і пов'язане це з його складністю, різно-рівневістю. Це значною мірою відбивається у цьому, якими бачаться функції та види тим чи іншим дослідникам.

Будучи складним за своєю структурою, правовий менталітет водночас і багатофункціональний з погляду виконуваних ним ролей. У сучасній вітчизняній літературі зустрічаються деякі згадки про функції правового менталітету, без будь-якого розгорнутого коментаря та спеціального, докладного розгляду, що є наслідком відсутності самої теорії правового менталітету.

Менталітет загалом як система та правовий менталітет як її підсистема виконують низку найважливіших функцій. Функція - це напрямок впливу

явища на реальність, який відображає його сутність, призначення та закономірності розвитку. Функціональний підхід дозволяє дослідити динаміку правового менталітету, з'ясувати, як він впливає на реальність. Функціональний аналіз менталітету як наукової категорії здійснювали багато вітчизняних та зарубіжних авторів: філософи, соціологи, культурологи, політологи та правознавці. Так, наприклад, Є. Таршис узагальнив наявні функції ментальності, серед яких виділив такі: ««інтерсуб'єктивність; «колективоутворення»; стабілізаційна інерційність; «функція несвободи»; продукування історичного розвитку; з'єднання раціональних форм свідомості з безсвідомими структурами, «неусвідомленими культурними кодами»; регуляція поведінки». Також вчений висловлює думку, що в ментальності, ймовірно, існує ще одна функція – олюднення свідомості. Він зауважує, що аналіз цієї функції потребує звернення до розгляду генезису людської цивілізації і, можливо, космічної природи свідомості»³⁶.

А от дослідник В.Кириєнко підходить до вивчення функцій менталітету із соціологічного принципу і зазначає, що «оскільки менталітет визначає досвід і поведінку людини, соціальних груп, то можна виокремлювати також соціально-евристичну і соціально-інструментальну функції. При цьому наголошує, що базовими функціями менталітету є соціально діяльні»³⁷.

Функції менталітету розглядала також Н. Єріна, а саме: «розрізнювання й упорядкування світу (функція категоризації); регулювання поведінки людей (функція регуляції); функція підтримки існування того чи іншого суспільства (функція гомеостазу)»³⁸.

Дещо неординарним видається судження І.М. Ковалю. Автор у своїй дисертаційній праці наголошує на існуванні окремо функцій менталітету і окремо ментальності. Так, до функцій менталітету, на його думку, варто

³⁶ Таршис Є. Я. Ментальність людини: підходи до концепції і постановка задач дослідження. Вид. 2, допов. М. 2012. С. 25.

³⁷ Кириєнко В.В. Менталітет як соціологічна категорія: предметне поле, структура, функції. *Соціологія*. 2009. № 3. С. 91.

³⁸ Єріна Н.А. Психологічні особливості професійного менталітету державних службовців : дис. психол.наук / М., 1997. С. 17. 172 с.

зарахувати: «доконечно-постачальну, проекційно-рефлексивну і методологічно-ідеологічну. Функціями ментальності слугують: онтологічно-перцептивна, етнічно-продукувальна, моделювально-очищувальна і ментально-нормотворча»³⁹. Розглянемо позицію автора більш детально.

«Доконечно-постачальна функція менталітету. Менталітет забезпечує людину необхідною інформацією, яка дозволяє їй діяти. Ця інформація спрямована на задоволення життєвих потреб людини і є обов'язковою, необхідною та неухильною. Менталітет діє на свідомому та підсвідомому рівні без жодних обхідних шляхів. Він завжди проявляється в поведінці людини, навіть у прихованій формі.

Проекційно-рефлексивна функція менталітету. Менталітет не завжди повністю проявляється в поведінці людини. Деякі його компоненти можуть бути приховані, але вони все одно впливають на поведінку людини. Людина має здатність реалізовувати свій план поведінки автоматично, як рефлекс. Цей план відображає ментальність людини. Приховати ментальний компонент у природній поведінці досить важко, а іноді взагалі неможливо. Частково це можна дослідити за допомогою поліграфа (детектора брехні).

Ідеологічна. Менталітет є фундаментом ідеології. Він формує власне, індивідуальне ставлення людини до світу. Це ставлення ніби диктує поведінку людині, керує нею в різноманітних процесах. Ідеологія - це система різноманітних поглядів, ідей, уявлень, переконань. Вона має ментальне походження, тобто формується під впливом менталітету. Різні люди мають різний менталітет. Це проявляється в їхніх ідеологічних поглядах. Різнманітну ідеологію не можна звести до однієї загальної, універсальної. Прикладом цього є велика кількість політичних партій в Україні. Вони мають різні ідеологічні погляди, які часто призводять до конфліктів.

Етнічно-продукувальна функція ментальності. Менталітет є основою національної ментальності. Він формує специфічне сприйняття і формування

³⁹ Коваль І.М. Метаантропологія менталітету: правовий вимір : дис. к. юр. наук : 12.00.12 / Львів, 2017. С. 69.

національної ментальності, впровадження корінних інтересів народу в життя. Людина виробляє таку норму ментальності, яка властива її нації. Ця творчість є індивідуальною, але загалом вона відповідає етнічним вимогам. Однак людина також вносить деякі доповнення, уточнення до вимог цивілізації та власних уподобань. Це своєрідна модернізація етнічно-національних ментальних норм на підставі власного творчого досвіду. Важливо відзначити, що ці «модернізації» не стають квазіетнічними, а тільки необхідним доповненням.

Ментально-нормотворча функція ментальності. «Менталітет формує неписані закони нації. Ці закони визначають норми поведінки людей, які належать до цієї нації. Менталітет, вибираючи необхідні норми, формує ментальні закони, які реалізуються в життєдіяльності людини на підсвідомому рівні. Людина з іншим менталітетом не може повністю освоїти закони чужої ментальності. Будь-які спроби використання законів не притаманної ментальності будуть штучними та неприродними, не відображаючи реальності. Наприклад, представники іншого віросповідання не зможуть повноцінно відсвяткувати християнське свято, навіть якщо вони дуже цього захочуть»⁴⁰.

Напротивагу цьому, вчений Е. Геллнер вказує, що це система образів і уявлень соціальних груп, які тісно пов'язані між собою. Менталітет виконує одну основну функцію: регулює поведінку і буття людей у світі»⁴¹.

Слід зазначити, що в літературі дійсно зустрічаються багато тверджень щодо функцій менталітету і правильно було б також згадати Г. Гофстеда, який вказує на те, що «сутність і структура правового менталітету зумовлюють і його головні функції, а саме такі, як: пізнавальна, оцінна, регулятивна, збереження, накопичувальна, комунікативна, функції з упорядкування,

40 Коваль І.М. Метаантропология менталитета: правовой измер : дис. к. юр. наук : 12.00.12 / Львів, 2017. С. 69 -71.

41 Геллнер Е. Нации та национализм. Прогресс, 1991. С. 118.

стабілізації та консервації правосвідомості, а також функції категоризації та інтеграції»⁴².

Таким чином, можна говорити про кілька основних функцій правового менталітету, які на нашу думку обумовлені його природою, роллю та місцем у національному правовому житті. Відповідно, нам хотілось би виокремити доцільні, на нашу думку, функції правового менталітету. До них можемо віднести:

- 1) «оборонна - правовий менталітет зберігає та захищає набуті у минулому етноісторичні правові цінності;
- 2) накопичення – за кожний наступний тривалий період часу правоментальна сфера набуває нових правових цінностей, правові образи, правові установки характерні для існуючих реалій цього часу;
- 3) встановлення порядку – розподілення інформації по рівням менталітету;
- 4) праворегулювання – спрямована на забезпечення сталого, налагодженого правового устрою суспільства в цілому;
- 5) оціночна - проявляється у різноманітних фактах, що відображаються у свідомості та поведінці індивідів та їх груп, пов'язаних з оцінкою, що відповідає їх емоційним ставленням суб'єктів до тих чи інших елементів правового та політичного життя;
- 6) прогностична - включає аналіз тенденцій перспектив розвитку національної правової системи»⁴³.

Філософи, соціологи та правники по-різному визначають функції менталітету та правового менталітету. Це свідчить про відсутність єдиної доктрини та про наявність теоретичних труднощів у їх встановленні та класифікації. Така ситуація виникає головним чином через те, що кожен науковець розглядає цю проблематику з власної точки зору, використовуючи

42 Hofstede G., Bond M.K. Hofstede's Culture Dimensions: An Independent Validation Using Rokeach's Value Survey. Journal of Cross-Cultural Psychology. 1984. Vol.6. No4.

43 Кобко-Одарій В.С. Функції правового менталітету». *Міжнародна науково-практична конференція «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). (Одеса, Україна, 17 червня 2022р.). С.96.

різні методи та підходи. Різноманітність підходів до вивчення менталітету та правового менталітету свідчить про їхню складність та багатогранність. Це наштовхує на подальші розробки у даній проблематиці.

Щодо типології правового менталітету, то за всієї складності та суперечливості змісту менталітету, зокрема і правового, в літературі загалом виділяють його такі видові рівні:

- ментальність цивілізаційного порядку, яка, як правило, має інтеретнічний характер і пов'язана зі становленням єдиних соціокультурних універсалій у процесі тісного історичного розвитку;
- ментальність державно оформлених спільностей;
- ментальність етнічних утворень;
- менталітет соціальних груп.

Зазначені рівні менталітету складаються протягом тривалого історичного часу та відображають культурно-історичні особливості розвитку її носіїв – цивілізації, держави, нації. Вони мають певну системність і стійкість. Крім них можна виділити найбільш рухливі рівні ментальності, а саме ментальність певних історичних періодів. Цей рівень вкрай амбівалентний і є певним набором ідеологем, соціальних установок, думок і настроїв, що слабко пов'язані і нерідко суперечать один одному.

Існує система правових менталітетів цивілізаційного порядку. Ця система фактично відповідає системі існуючих правових сімей народів світу. У зв'язку з цим, на нашу думку, можна виділити таку класифікацію правових менталітетів цивілізаційного порядку:

- слов'янський правовий менталітет;
- англосаксонський правовий менталітет;
- романо-німецький правовий менталітет;
- мусульманський правовий менталітет;
- індуський правовий менталітет.

На нашу думку можна виділити ще й менталітет соціальних груп, а саме: правовий менталітет державних службовців, вчителів, кримінальних структур,

молоді, правлячої еліти, бізнесменів тощо. Тобто, критерієм поділу виступає саме рід занять конкретних осіб чи їх угруповань.

Щоб зрозуміти особливості прояву українського правового менталітету в груповій правосвідомості, важливо враховувати, що у формуванні правової свідомості не менш значиму роль, ніж правова культура, грає правова ідеологія держави. Якщо відтворення правової культури - це насамперед природний процес, то для правової ідеології воно - багато в чому результат проведеної державою політики. Значимість смислових одиниць, що становлять зміст українського правового менталітету, для правової ідеології держави завжди тією чи іншою мірою визначається характером політики, що проводиться державою.

У сучасних умовах для правової ідеології української держави значимою є зв'язок не тільки з українським правовим менталітетом, але і з не представленими в ньому ліберальними цінностями, такими як права і свободи людини і громадянина, демократія, правова держава, громадянське суспільство та іншими. Останнім у сучасних умовах надається значення універсальних, загальнолюдських, але генетично вони все ж таки є цінностями західної культури, і їхня універсалізація багато в чому є наслідком того, що значущою складовою глобалізації виявляється вестернізація.

Правовий менталітет - це сукупність уявлень, почуттів, ставлень і цінностей, які визначають ставлення людей до права, держави і суспільства. Він може відрізнятися в різних просторових та професійних групах.

Так, до прикладу, дослідник С. М. Скуріхін виділяє одним із видів менталітету це сільський правовий менталітет, який як зазначає автор, формується під впливом таких факторів, як «сільський спосіб життя, традиції, звичаї. Люди з сільським правовим менталітетом, як правило, більш схильні до колективізму, традиціоналізму, консерватизму»⁴⁴.

⁴⁴ Скуріхін С.М. Правовий менталітет: Структура та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. С. 63.

Напротывагу вище зазначеному твердженню, О.С. Мельничук говорить про «правовий менталітет жителів міста, який формується під впливом таких факторів, як міський спосіб життя, культура, освіта. Люди з правовим менталітетом жителів міста, як правило, більш схильні до індивідуалізму, плюралізму, відкритості до нового»⁴⁵.

А от дослідниця в області теорії права та держави О.Ф. Скаун звертається до іншої версії і веде мову за «регіональний правовий менталітет, який формується під впливом таких факторів, як географічне розташування, історія, культура, економіка. Люди з регіональним правовим менталітетом, як правило, мають схожі особливості світосприйняття, ціннісних орієнтацій, поведінки»⁴⁶.

Ми схильні вважати, що особливості правового менталітету окремих професійних груп також можуть відрізнятися. Наприклад, у військовослужбовців правовий менталітет формується під впливом таких факторів, як військова служба, військова культура, військові традиції. У підприємців правовий менталітет формується під впливом таких факторів, як бізнес-культура, підприємницькі традиції, економічні умови.

Правовий менталітет офіцерського складу Збройних Сил України слід розглядати як «основу їхньої правосвідомості, поведінки, діяльності та спілкування. Він проявляється в стереотипах мислення та поведінки, а також у правових традиціях, ритуалах і звичаях»⁴⁷.

Цікавої точки зору дотримується дослідник І.М. Коваль, наводячи у своїй дисертаційній роботі наступні види менталітету і зазначає, що «Менталітет можна класифікувати за різними ознаками, такими як географічні, регіональні особливості, вікові характеристики тощо. Ми

⁴⁵ Мельничук О. С. Міська правова система: теоретичні та нормативні засади : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. С. 293.

⁴⁶ Скаун О. Ф. Регіональна правосвідомість як складова частина національної правосвідомості. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Одеса : Юрид. л-ра, 2007. Вип. 36. С. 35.

⁴⁷ Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія. О. : Фенікс, 2011. С. 119.

вважаємо, що більш доцільним є класифікація менталітету за набутими, раціональними компонентами, які формуються в результаті трудової та професійної діяльності і проявляються у вигляді культурних досягнень певної нації»⁴⁸. Розглянемо ці види менталітету докладніше.

1. Етнічний менталітет. На думку автора, менталітет є продуктом соціальної культури і історичної ситуації. Він формується під впливом конкретних умов, обставин і подій. При цьому важливо враховувати сучасне уявлення про минуле, яке формується завдяки інформації, що є доступною в суспільстві. Тому важливо ретельно формувати історичну пам'ять, вибираючи тих національних героїв, чиї подвиги та досягнення можуть позитивно вплинути на формування української особистості.

2. Регіональний менталітет. Менталітет, як і правосвідомість, має регіональні особливості. Це пов'язано з тим, що різні регіони України мають свою історію, економічний, культурний і соціально-політичний розвиток. Тому говорити про загальноукраїнський менталітет можна лише в загальних рисах, говорить автор. Менталітет українців можна розділити на два основні типи: регіональний і соціальний. Регіональний менталітет формується під впливом географічного розташування, історії, культури та традицій регіону. Соціальний менталітет формується під впливом соціальної групи, до якої належить людина, її матеріального становища, освіти, професії тощо. Ці відмінності в менталітеті можуть бути використані для формування особистісних якостей. Особистість має усвідомити, що держава створює для неї рівні можливості для розвитку незалежно від її етнічної належності або місця проживання.

3. Національний менталітет. Він є узагальнювальною категорією, що вбирає в себе зміст як етнопсихологічних, так і соціокультурних чинників, співвіднесених з інтересами, настроями, очікуваннями суспільства, а також

⁴⁸ Коваль І.М. Метаантропология менталитета: правовой измер. Дис. канд. юр. н. спец. 12.00.12. Львів. 2017. С. 45.

екстраполяція досліджених специфічних особливостей національного менталітету на сучасну українську правову реальність.⁴⁹

Крім загальнолюдського, виділяють також сімейний, політичний, історичний, економічний, соціологічний, філософський, релігійний, правовий та інші типи менталітету. Вони відображають різні сфери людської діяльності та її ціннісні орієнтації. На основі цих ціннісних орієнтацій формується ментальність людини, яка може бути не завжди зрозуміла раціональним способом. Усі типи ментальностей мають спільну основу - соціальну ментальність, яка є приблизно однаковою для всіх людей. Вона характеризується певними стійкими структурами духовного життя, такими як цінності, норми, звичаї та традиції. У соціальній ментальності найяскравіше проявляються юридичні (правові) норми та принципи, які формують первинне ментально-правове поле.

Таким чином, професійний правовий менталітет є динамічною підструктурою особистісного менталітету, опирається на національний, громадський менталітет, визначається особливостями індивідуального ментального досвіду та репрезентується у професійній діяльності через структурні компоненти: аксіологічний (професійні цінності, норми, цілі), мотиваційний (готовність до інноваційної діяльності) та настановний (репрезентація ментального досвіду у професійній діяльності).

⁴⁹ Коваль І.М. Метаантропология менталитета: правовой измер. Дис. канд. юр. н. спец. 12.00.12. Львів. 2017. С. 46.

Розділ 2. Сутнісні характеристики правового менталітету державного службовця в Україні

2.1 Розвиток державної політики у контексті правового менталітету.

Держава здійснює регулювання різних сфер суспільного життя за допомогою правових, адміністративних, економічних та політичних інструментів. Державна політика у концентрованому вигляді виражає інтереси соціальних класів та груп, які захищає державна влада.

Так, державна політика — діяльність органів державної влади щодо досягнення певних цілей та вирішення суспільних проблем.

Державна політика є складним соціальним процесом, який потребує постійного пояснення її змісту та всебічного дослідження. Особливої уваги заслуговує категоріальний апарат державної політики, оскільки він має широкий спектр наукових інтерпретацій і фрагментарного обґрунтування.

Значний внесок у дослідження категоріального апарату державної політики зробили філософи античності (Геракліт, Платон, Аристотель), а також представники класичної, неокласичної та посткласичної наукових шкіл (Дж. Делез і Ф. Гуаттарі, М. Хайдеггер).

Античні філософи започаткували дослідження категоріального апарату державної політики. Геракліт розглядав державу як вічний процес зміни і розвитку. Платон вважав, що держава є над особистістю, вона об'єднує людей для досягнення спільного блага. Аристотель визначав державу як організацію політичної влади, яка забезпечує спільне благо.

Представники класичної наукової школи (Адам Сміт, Жан-Жак Руссо, Джон Стюарт Мілль) розглядали державу як інструмент захисту прав і свобод людини. Представники неокласичної наукової школи (Альфред Маршалл, Джон Мейнард Кейнс) акцентували увагу на економічній функції держави. Представники посткласичної наукової школи (Джон Дьюї, Карл Поппер) розглядали державу як інструмент регулювання суспільних відносин.

Категоріальний апарат державної політики є важливим інструментом для її дослідження. Дослідження категоріального апарату державної політики в різних наукових школах дозволило сформуванню багатогранне розуміння її сутності.

Політика - це складний соціальний процес, який має давню історію. Вона виникла в античній Греції, коли виникли перші міста-держави. У той час політика означала діяльність з управління суспільством на основі публічної влади. Але, політика має вплив не тільки на суспільство в цілому, але й на окремі соціальні групи людей. Вона є формою управління суспільством, яка здійснюється на основі публічної влади.

Вважаємо, що політика - це діяльність, яка спрямована на реалізацію інтересів суспільства, окремих людей та груп, а також на регулювання відносин між людьми з метою збереження цілісності суспільства.

Важливим видом політики є державна політика, яка здійснюється органами державної влади. Державна політика постійно змінюється під впливом змін у політичній і функціональній сферах. Вона є об'єктом теоретико-методологічних наукових досліджень.

Державна політика є видом політики, яка здійснюється органами державної влади. Вона відрізняється від інших видів політики своїм способом формування, який здійснюється органами державної влади.

У науковій літературі існує плутанина у трактуванні дефініцій термінів «політика» (policy та politics), «державна політика» (public policy та state policy) та «вивчення (дослідження) державної політики» (public policy study та state policy study). Це пов'язано з тим, що ці терміни недосконало і двояко перекладені з іноземної мови.

Здійснення поглибленого аналізу державної політики (формування, корегування, реалізація, оцінювання) значною мірою залежить від конструктивності й чіткості тлумачення понятійного апарату.

На нашу думку, державна політика - це вид політики, який здійснюється органами державної влади, тобто органами, які мають владу над суспільством.

Вона відрізняється від інших видів політики тим, що її формування починається з визначення цілей і завдань, які ставить перед собою держава.

В літературі можна знайти думки вчених, які зазначають, що «державна політика — це відносно стабільна, організована та цілеспрямована діяльність уряду щодо певної проблеми або предмета розгляду, яка здійснюється ним безпосередньо або опосередковано через уповноважених агентів і впливає на життя суспільства»⁵⁰.

Трохи іншої думки дотримуються наступні автори, що «державна політика — це відносно стабільна, організована й цілеспрямована діяльність/бездіяльність державних інституцій, здійснювані безпосередньо чи опосередковано щодо певної проблеми або сукупності проблем, яка впливає на життя суспільства»⁵¹. Ця точка зору є прийнятною, оскільки державна політика та її спрямованість, попри все інше, пов'язана з процесом забезпечення суспільної стабільності й задоволення суспільних інтересів.

Вітує думка в літературі, що державна політика - це комплекс заходів, які вживаються державою для задоволення різноманітних інтересів суспільства. Ці заходи можуть бути як звичайними, так і неординарними, і вони можуть бути реалізовані за допомогою різних інститутів⁵². Автор також зазначає, що державна політика знаходиться в тісній взаємодії з економічними, політичними та культурними факторами

Заслуговує на увагу і твердження, що «державна політика є засобом, що дозволяє державі досягнути певної мети в конкретній галузі, використовуючи правові, економічні, адміністративні методи впливу, спираючись на ресурси,

⁵⁰ Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. С. 12. 72 с.

⁵¹ Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. К. : Вид-во НАДУ, 2000. С. 6. 232 с.

⁵² Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. К. : Основи, 2002. С. 133. 750 с.

які є в її розпорядженні»⁵³, а також забезпечує визначення проблеми, мети та інструментів розв'язання проблеми⁵⁴.

Але, не слід забувати, що культура є важливою складовою суспільства. Вона включає в себе духовні та матеріальні цінності, які виробляються людьми і передаються з покоління в покоління. Культура впливає на розвиток суспільства в багатьох аспектах.

Українська правова культура - це складне явище, яке формується під впливом різних факторів, у тому числі ментальності нації. Ментальність - це сукупність цінностей, переконань, стереотипів і установок, які притаманні певній соціальній групі або суспільству в цілому. Вона формується під впливом історичних, культурних, соціальних і політичних умов.

Ми вважаємо, що правовий менталітет має значний вплив на правову культуру і проявляється в наступному:

- менталітет визначає ціннісні орієнтири правової культури. Наприклад, якщо в суспільстві переважають цінності свободи і демократії, то правова культура буде орієнтована на ці цінності.
- менталітет впливає на правову поведінку людей. Люди з певною ментальністю більш схильні до певних правових дій, наприклад, до участі в протестах або до пасивного споглядання політичних процесів.
- менталітет визначає правові установки та стереотипи. Установки і стереотипи можуть впливати на правову свідомість людей, формувати їхні правові погляди і переконання.

В Україні ментальність нації сформувалася під впливом різних факторів, у тому числі тривалого періоду колонізації, багатовікової боротьби за незалежність і сучасних трансформаційних процесів.

⁵³ Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. С. 63.

⁵⁴ Економічний розвиток і державна політика / за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. К. : Вид-во УАДУ, 2001. С. 44.

Сучасний етап розвитку України характеризується змінами в політичній та правовій культурі народу. Ці зміни пов'язані з демократизацією суспільства, розвитком громадянського суспільства і зростанням ролі особистості в політичному і правовому житті.

Щоб ці зміни були успішними, необхідно враховувати вплив ментальності нації на правову культуру. Це допоможе сформувати правову і політичну культуру, яка відповідає б сучасним вимогам і сприяла б розвитку України як демократичної держави.

Правовий менталітет кожного народу має свою специфіку, яка формується протягом тривалого історичного шляху розвитку. Він відображає особливості культури, традицій, звичаїв, способу життя даного народу. Правовий менталітет є важливою основою правової системи. Він визначає, як люди сприймають і розуміють право, як вони ставляться до законів і правових інститутів.

Тому, осмислення законодавцем сутності правового менталітету народу є важливою умовою для ефективного функціонування правової системи. Якщо законодавець не враховує особливості правового менталітету, то він може прийняти закони, які не будуть відповідати очікуванням і потребам населення. Це може призвести до несприйняття таких нововведень як з боку всього народу, так і окремих соціальних груп, слоїв населення. Право не можна розглядати ізольовано та відірвано від правового менталітету. Правова система повинна відповідати ментальності народу, нації, етносу. Тільки в цьому випадку вона буде ефективною і матиме підтримку населення.

Влучно відмічає В. А. Павловська-Кравчук, «законодавство країни має перебувати в постійному тісному зв'язку з правовим менталітетом. Іншими словами, творення національних правових систем без урахування специфіки національних коренів, характеру нації, особливостей її світосприйняття, розуміння добра і справедливості є не тільки нелогічним, а й певною мірою безрезультатним процесом, оскільки «чуже», «незрозуміле» право просто не сприйметься, а значить, і не виконуватиметься. Процеси ж відродження

української «національної» державності нашою є на серйозні труднощі. Звичайно, формування правової системи (в широкому розумінні) не може належати виключно парламентам. Відтворення правових норм (перш за все із соціальних) здійснюється в надрах громадянського суспільства й опосередковується політичною діяльністю. І лише в консенсуальному інтегрованому суспільстві парламент стає тим органом, який сумлінно акумулює всі соціальні, політичні, економічні, ідеологічні та інші впливи, завершує процес їх формально-нормативного визначення й наділяє вищим державним авторитетом»⁵⁵.

При проведенні правового реформування в Україні вчені та практикуючі юристи все частіше відмічають, що все більшу увагу слід приділяти законодавчим нормам. З цього приводу Л. М. Бойко зазначає, «як стало зрозуміло з часом, це пов'язано не з юридичною технікою, а з тим, що наявний політико-правовий устрій не знайшов свого підтвердження у правоментальному базисі народу. У народній правосвідомості утворилася стійка опозиція «справедливе (ідеальне) право – чинне право», а необхідний духовний зв'язок як укотре, враховуючи увесь попередній досвід державно-правового життя українського суспільства, так і не було віднайдено»⁵⁶.

Аналіз основних проблем, що заважають виробленню продуктивної державно-правової політики, дає підстави для висновку, що вони є комплексними та багатограними.

До основних проблем, на наш погляд можна віднести такі:

- 1) Недостатнє розуміння правлячими елітами сутності правового менталітету українського народу. Це призводить до вироблення законів і правових інститутів, які не відповідають очікуванням і потребам населення.

⁵⁵ Павловська-Кравчук В. А. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харків, 2012. С. 156.

⁵⁶ Бойко Л.М. Західні і східні цивілізаційні впливи у формуванні українського правового менталітету. *Порівняльно-правові дослідження: Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал*. 2007. № 1-2. С. 175.

2) Неврахування особливостей національного правового менталітету в законодавчій, правозастосовчій та інших сферах діяльності може призвести до того, що такі нововведення не будуть сприйняті суспільством, як цілком природні та справедливі. Це може спричинити конфлікти та соціальні потрясіння.

3) Недостатній рівень правової культури населення. Це призводить до того, що люди не завжди розуміють свої права та обов'язки, не вміють їх ефективно захищати та відстоювати.

Усунення цих проблем є важливою умовою для вироблення продуктивної державно-правової політики, яка б враховувала особливості національного правового менталітету і знайшла б відгук в серцях та діях українців.

В юридичній літературі висуваються наступні проблемні моменти, які гальмують розвиток державної політики це – «ігнорування правової спадщини українського народу; неусвідомлення «генетичного коду» народу, що починає активно формуватись за часів Київської Русі, закономірностей його розвитку в козацькій, новій та новітній епохах призводить до продукування спрощеного підходу, коли мова йде лише про один із періодів розвитку української національної ідеї та вихолощування християнства як стрижня української духовності; механічне та непродумане перенесення на український ґрунт елементів західної правової традиції, котрі розходяться з особливостями національного правового менталітету»⁵⁷.

Як відмічає В.М. Пасічник: «в Україні часто механічно із Заходу переймали готові моделі, а суть української ідеї спрощено зводилась до повернення України до «цивілізованого» світу. Так було закріплено стереотип «нецивілізованості» українців щодо «цивілізованих» європейців та американців. Тут спостерігається підміна української національної ідеї ідеєю міжнародної інтеграції, що подається як панацея у розв'язанні суспільних

⁵⁷Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку. дис. к.ю.н. спец. 12:00:00. МГУ. Одеса. 2019. С.168.

проблем. Однак без усвідомлення власної національної ідентичності така інтеграція неможлива, оскільки відсутня основа для визначення своєї спорідненості чи відмінності з тими країнами, з якими Україна хоче інтегруватись»⁵⁸.

Правовий менталітет, як зазначає автор, що «формувався протягом століть стає свого роду системою обмежень, щодо введення чужорідних правових інститутів та інших явищ правової дійсності, що дозволяє менталітету виконувати функцію самозахисту, самозбереження та самовиживання певного народу:

- ігнорування основних рис українського правового менталітету;
- запозичення іншого досвіду, з урахуванням особливостей правового менталітету, суть котрого полягає в тому, що «будь-яка нація може та повинна вчитись у інших». Безумовно, що існують конкретні економічні та політичні, суб'єктивні та об'єктивні межі такого запозичення. Їх вивчення дозволить більш оптимально трансплантувати чужорідні елементи в національну правову систему, ефективно використовувати юридичний досвід інших країн. Певною межею такого запозичення має виступати порушення внутрішньої єдності, дезорганізація певних сфер суспільного життя тощо. Невдала трансплантація правових елементів інших правових систем, як правило, обумовлена низьким рівнем правової культури законодавця, в слабкому розвитку правової системи і в цілому, прагнення будь-що наздогнати інші правові системи тощо»⁵⁹.

Так, на думку Ю. Крисюка, основними чинниками, які стримують якісні зміни в структурі східно-візантійського менталітету є:

- 1) швидкість кардинальних змін у політичній сфері, які часто супроводжуються радикальними реформами, викликає у суспільстві негативну реакцію, аж до відторгнення. Це призводить до консервативно-

⁵⁸ Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2007. С. 95.

⁵⁹ Там же.

вичікувальній поведінки, яка перешкоджає формуванню бажаного типу правосвідомості;

2) у нових ринкових умовах відбулося значне розшарування суспільства за рівнем доходів. Це викликало обурення у значної частини населення, оскільки вони вважають, що найбільш активна та заможна частина суспільства наживається несправедливо;

3) запозичення цінностей, які не відповідають традиціям суспільства і не були вироблені ним самостійно, не можуть бути сприйняті адекватно. Це пов'язано з тим, що будь-який народ має почуття власної гідності і суверенності, і не готовий легко приймати чужі цінності;

4) недостатньо ефективний пошук способів впливу на суспільство, які б призвели до того, що базові соціальні цінності стали б невід'ємною частиною суспільної свідомості. Це пов'язано з тим, що ці цінності повинні відповідати природним потребам і прагненням людини⁶⁰.

Складний історичний шлях розвитку української держави, її поневолення іншими народами призвело до появи протиріч у правовій ментальності українського народу.

До цих протиріч можна віднести такі:

-геройзм і пасивність. Українці мають славу історію героїчних змагань за свою незалежність. Однак вони також мають традицію пасивного сприйняття несправедливості;

-волелюбність та індивідуалізм. Українці цінують свободу і незалежність. Однак вони також мають тенденцію до індивідуалізму;

-довірливість і підозрілість. Українці в цілому є довірливим народом. Однак вони також можуть бути дуже підозрілими до влади;

-правовий ідеалізм і етатизм. Українці мають високі правові ідеали. Однак вони також можуть бути схильні до державного волюнтаризму;

⁶⁰ Крисюк Ю. Трансформація правового менталітету крізь призму еволюції основних соціальних цінностей в західноєвропейській і українській правовій традиції. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1 (3). С. 24.

Ці протиріччя можуть ускладнювати розвиток української правової системи. Однак вони також є проявом самотнього українського духу.

Але окрім дій з боку держави, направлених на врахування особливостей національної ментальності при розробці державно-правової політики, необхідно боротися з негативними рисами української ментальності, котрі не сприяють рухові вперед, в тягнуть нас у минуле.

Важливим аспектом втілення провідних ментальних установок, правових традицій має стати перегляд змісту та форм правового виховання та просвітництва, об'єктом котрого має стати, як особистість, так і українське суспільство в цілому.

З цього приводу, В. О. Лозовий зазначає, що «процес формування особистості та її правової культури – це діалектична єдність впливу – об'єктивного й суб'єктивного, стихійного й цілеспрямованого. Це перш за все вплив соціального середовища як на макрорівні, так і на мікрорівні (безпосереднє оточення – сім'я, навчальний або виробничий колектив тощо), яке на різних рівнях може демонструвати і пропонувати приклад – як позитивний, так і негативний. Підсилювати, використовувати вплив позитивного досвіду соціального середовища на індивіда й обмежувати, пом'якшувати й коригувати стихійний, негативний і покликаний цілеспрямований процес виховання, зокрема правового. Правове виховання, як і виховний процес взагалі, складається з таких ланок:

(а) правова освіта (просвіта);

(б) формування правового мислення, систематизація правових знань і перетворення їх на внутрішні переконання особистості, на навички належної правомірної поведінки, потреби і здатності до постійної правової самоосвіти й самовиховання;

(в) вироблення непримиримого ставлення до аморальності, злочинної поведінки;

(г) виховання готовності й уміння протистояти злу. У системі виховних заходів і засобів особливе місце посідають сила позитивного прикладу

правомірної поведінки різних суб'єктів, особливо керівників, посадових осіб, державних службовців, працівників правоохоронних органів та ін.»⁶¹.

Сучасна державно-правова політика України повинна будуватися на основі наступності та розвитку провідних ментальних установок, збереження правових традицій. Це пов'язано з тим, що ментальність народу може бути просто неготовою сприйняти ті нововведення, які суперечать правовій спадщині, правовим традиціям. Це стосується в тій же мірі і політичних, економічних, культурних, ідеологічних та інших аспектів. Тобто мова йде про те, що в практичній роботі потрібно максимально враховувати особливості національного правового менталітету.

Наприклад, у правових традиціях українського народу закладено такі цінності, як справедливість, рівність, законність, гуманізм. Ці цінності повинні бути основою для сучасної державно-правової політики.

З іншого боку, український менталітет також має свої особливості, які можуть ускладнювати реалізацію правових реформ. Наприклад, українці часто є більш довірливими до влади, ніж громадяни інших країн. Це може призводити до того, що вони не будуть критично ставитися до законів та дій держави.

Тому важливо враховувати всі ці фактори при розробці та реалізації державної політики. Потрібно знайти баланс між впровадженням нових ідей та збереженням традиційних цінностей. Це дозволить забезпечити ефективну реалізацію державної політики та сприятиме розвитку правової держави в Україні.

Вірно зазначає Н.Є Новікова, що розробка будь-якого питання вимагає вирішення низки методологічних проблем, однією з яких є проблема забезпечення наступності та збереження традицій. Це пов'язано з тим, що ментальність нації може бути не готовою до змін, які суперечать національним традиціям. Це стосується як політичних, так і економічних, так і

⁶¹Лозовой В.О. Північноєвропейський досвід формування правової культури населення. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 234.

культурологічних аспектів питання. Тому в практичній роботі необхідно враховувати регіональні особливості⁶².

Національна правосвідомість підготувала українців до розуміння важливості законів як регуляторів суспільних відносин. Однак виконання законів має бути узгоджене з моральними принципами. Без розуміння моральної суті закону, його справедливості для українського менталітету неможливе шанобливе ставлення до нього.

Важливо пам'ятати, що високі духовні цінності повинні поєднуватися з повагою до закону. Тому необхідно створювати умови для розвитку особистості та суспільства, в яких моральні та правові норми були б взаємопов'язані. Право не лише регулює суспільне життя, але й є відображенням духовних цінностей народу. Український правовий менталітет базується на історичних ідеях справедливості, правди, єдності та соборності. Тому вітчизняний законодавець повинен створювати нові закони, які відповідають не лише формальним вимогам цивілізованих суспільств, але й суспільним інтересам українського народу та моральним принципам. Для досягнення цієї мети необхідно розробити новий механізм прийняття нормативно-правових актів, який передбачатиме обов'язкову експертну оцінку будь-якої законодавчої ініціативи на предмет відповідності її особливостям національного правового менталітету та основним цінностям, сформованим правовою спадщиною⁶³.

При цьому, акцент ставиться на змістовній стороні законопроектів. Закони, що розробляються в Україні, повинні враховувати як прогресивні напрацювання юридичної техніки, так і власний історично вироблений досвід. Це дозволить зробити закони більш ефективними для застосування в Україні. Запозичення правових інститутів та норм з інших країн має бути обґрунтованим і відповідати національним потребам. Це означає, що

⁶² Новікова Н. Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки. Том 173. Політичні науки.* С. 32.

⁶³ Кобко-Одарій В.С. Розвиток державної політики України в контексті правового менталітету: проблеми і перспективи. *Актуальні проблеми держави і права.* 2020. №88. С. 72.

законодавці повинні враховувати історично зумовлені особливості правосвідомості українського народу. Наприклад, запозичення шлюбного контракту з європейського права не стало популярним в Україні, оскільки він не відповідає ментальності українського народу. Цей факт свідчить про те, що врахування національного правового менталітету є важливим для успішного запозичення правових інститутів з інших країн.

Ефективність законодавства залежить від того, наскільки воно відповідає правовому менталітету суспільства. З одного боку, правовий менталітет може сприяти тому, щоб закони були стабільними, актуальними та доступними для розуміння, що є необхідними умовами для їхньої ефективності. З іншого боку, ефективність законодавства є ознакою його якості, а саме того, наскільки воно відповідає потребам суспільства та може бути реалізовано на практиці. Це сприяє підвищенню довіри громадян до держави, формує позитивне ставлення до чинного законодавства, а також віру в те, що їхні права та свободи будуть захищені.

Отже, ефективність державно-правової політики держави залежить від того, наскільки вона відповідає ментальності суспільства. Це означає, що правотворці повинні враховувати історично сформовані цінності, традиції та звичаї народу.

Правовий менталітет виступає неперервним та дієвим фактором правотворчості. Як слушно зазначає О.І. Донченко: «правовий менталітет відіграє роль первинного фактору правотворчої діяльності щодо економічних, політичних, соціальних, національних, зовнішньополітичних, ідеологічних факторів, які разом становлять основу найоптимальнішого та найефективнішого здійснення правотворчої діяльності»⁶⁴.

Вплив правового менталітету на процес правотворчості буде сприяти балансу та оптимальному співвідношенню інтересів індивіда та інтересів колективу, що приведе до підвищення правосвідомості українського

⁶⁴Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава і регіони. Серія : Право*. 2018. № 3. С. 9.

суспільства та, як наслідок, зміни негативних рис правового менталітету українського народу. Як зазначено В. П. Плавичем, «особливістю правотворчості в посттоталітарному суспільстві є амбівалентність правосвідомості людей, причини якої криються в інертності свідомості людини, нездатності її відразу звільнитися від віджитої системи ціннісно-правових установлень тоталітаризму, що може декларативно відкидатися особистістю, але продовжує існувати на рівні підсвідомості, визначаючи світорозуміння людини, її цінності, інтереси, вчинки»⁶⁵.

Першочерговим завданням держави повинно бути взяття до уваги національного правового менталітету, задля створення успішної продуктивної державної політики. На нашу думку, подолання негативних проявів менталітету є одним із найважливіших завдань, яке стоїть перед Україною. Його позитивне вирішення може привести до реальної консолідації нації та створення умов для успішної інтеграції в європейське співтовариство. Вони ускладнюють процес формування громадянського суспільства та становлення демократичних цінностей. Подолання негативних проявів менталітету вимагає комплексного підходу. Необхідно проводити освітню кампанію, спрямовану на підвищення рівня громадянської відповідальності та правосвідомості населення. Також необхідно впроваджувати реформи, які сприятимуть розвитку демократичних інститутів та економічного зростання. Успішне вирішення цього завдання буде сприяти формуванню сильної та успішної України, яка має право на місце у європейському співтоваристві.

⁶⁵Плавич В.П. Система конституційних актів-законів і особливостей правотворчості та правозастосування в перехідний період. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства: монографія; за ред. д-ра філософ. наук, канд. юрид. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України В.П. Плавича. Одеса: Фенікс, 2018. С. 47.

2.2. Поняття та характеристика державної служби.

Головним елементом державного розвитку України є створення та функціонування ефективної системи державного управління. Реформі державної служби приділяється нині особливу увагу. Це зумовлено, насамперед, тими явищами та процесами, які відбулися та відбуваються у нашому суспільстві та державі. Основними завданнями, які стоять сьогодні перед українською владою, є створення умов для ефективного функціонування виконавчої влади та місцевого самоврядування, забезпечення прав та свобод громадян, надання якісних державних та цивільних послуг.

Від успіху здійснення поставлених завдань державного розвитку України значною мірою залежить рівень підготовки та перепідготовки управлінських кадрів, а також наявність наукового та інформаційного забезпечення системи державного управління. Для цього необхідно формувати різноманітні механізми наукового та інформаційного моніторингу функціонування системи державного управління. Тож, для того, щоб державна служба була ефективною, вона повинна стати інститутом, який реалізує демократичні цінності, забезпечує добробут суспільства та відповідає потребам суспільного розвитку.

Право на державну службу є одним із природних і невід'ємних прав людини, яке закріплене в Загальній декларації прав людини 1948 року. Це право означає, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною, як безпосередньо, так і через вільно обраних представників.

У демократичних державах, в тому числі в Україні, право на державну службу реалізується через законодавство, яке визначає основи організації і функціонування державної служби. Це законодавство забезпечує рівний доступ до державної служби для всіх громадян незалежно від їхнього соціального походження, раси, статі, релігії та інших ознак.

Загальна декларація прав людини - це документ, який проголошує права і свободи, які є природними і невід'ємними для всіх людей. Він був прийнятий

Генеральною асамблеєю ООН у 1948 році і є основою міжнародного права прав людини. Декларація проголошує право кожного громадянина на доступ до державної служби у своїй країні. Це означає, що кожен громадянин має право працювати на державній службі, незалежно від його соціального походження, раси, статі, релігії та інших ознак. В свою чергу, Міжнародний пакт про цивільні і політичні права доповнює і розвиває положення Загальної декларації прав людини. Він був прийнятий Генеральною асамблеєю ООН у 1966 році і є обов'язковим для виконання всіма державами-членами ООН. Пакт проголошує право кожного громадянина на ефективні засоби правового захисту у разі порушення його прав і свобод. Це означає, що кожен громадянин має право звернутися до суду або іншого органу влади, якщо його права і свободи були порушені.

Державна служба є важливою складовою демократичного суспільства. Вона виконує важливі завдання, пов'язані з реалізацією функцій держави. А функції держави впливають з Конституції України та інших законів. Вони спрямовані на забезпечення суверенітету, незалежності, демократичного розвитку України, а також захист прав і свобод людини.

Зокрема, державна служба забезпечує:

- захист суверенітету, незалежності та територіальної цілісності України;
- забезпечення прав і свобод людини та громадянина;
- реалізацію соціально-економічної політики держави;
- забезпечення національної безпеки;
- забезпечення правопорядку.

Державна служба є важливою гарантією прав і свобод людини. Вона забезпечує доступ громадян до правосуддя та інших державних органів.

Серед українських дослідників, які займались дослідженням поставленої проблематики слід виділити роботи Гальчинського О.С., Валєвського О.Л., Кушнір М.А. У наявних дослідженнях державна служба розглядається з точки зору її правового регулювання та підвищення управлінської культури

держслужбовців. Проте слід констатувати відсутність фундаментальних монографій, присвячених державній службі в цілому. Це означає, що наразі немає всебічного дослідження, яке б охоплювало всі аспекти державної служби, включаючи її історію, теорію, практику та перспективи розвитку. Таке дослідження було б важливим для подальшого розвитку державної служби в Україні. Воно могло б допомогти зрозуміти її роль у суспільстві, виявити її недоліки та розробити шляхи їх усунення.

Маловивченою залишається на сьогоднішній день проблема соціального статусу держслужбовців, недостатньо уваги приділено вивченню мотивації, механізму компетентності управлінських рішень на державному рівні.

В Україні триває процес формування єдиної державної служби, яка базується на спільних організаційних, правових, кадрових та інформаційних принципах. Державну службу слід розуміти як цілісну систему суспільних відносин, а не як сукупність окремих службовців та установ.

У світовій практиці існує кілька підходів до державної служби. В Англії та США державна служба є складовою частиною виконавчої влади, і її завдання полягає у виконанні завдань, визначених законом. Державні службовці в цих країнах мають обмежені повноваження і не можуть виходити за межі того, що встановлено законом. Цей підхід до державної служби характеризується такими рисами: підпорядкованість державної служби у структурі держави; завдання державної служби у проведенні в життя державної політики та здійсненні експертизи; обмеження повноважень державної служби. Але цей підхід має свої переваги та недоліки. З одного боку, він забезпечує ефективне виконання завдань державної влади, оскільки державні службовці підпорядковуються єдиному керівництву і діють у рамках закону. З іншого боку, він може призводити до бюрократизму та обмеження ініціативи державних службовців.

У деяких країнах (Франція, Японія) державна служба розглядається як провідна сила в суспільстві. Державні службовці в цих країнах мають високий

соціальний статус і певні привілеї. Вони не просто виконують завдання, визначені законом, а й самі розробляють та проводять державну політику, а також спрямовують розвиток суспільства. Цей підхід до державної служби характеризується такими рисами як: державна служба розглядається як професія з підвищеним соціальним статусом; державні службовці мають певні привілеї; державна служба є провідною силою в суспільстві, яка розробляє та проводить державну політику, а також спрямовує розвиток суспільства. Щодо переваг та недоліків, то з одного боку, він забезпечує більш ефективне управління суспільством, оскільки державні службовці мають високу кваліфікацію та досвід. З іншого боку, він може призводити до авторитаризму та обмеження прав громадян.

І юридичній літературі існує багато тверджень, щодо того як саме і коли виникло і що впливало на розвиток такого поняття як державна служба на теренах української держави. О. Ю. Оболенський, досліджував історіографію державної служби на землях України і виділив такі 4 етапи становлення: «середньовічна феодальна держава Київська Русь(IX–XII ст.), Галицько-Волинська держава (XII– XIV ст.), Українська козацька республіка (середина XVII–XVIIIст.), Українська народна республіка й Українська держава (1917–1920 рр.)»⁶⁶.

У свою чергу дослідник Є. С. Черноног виділяє наступні етапи: «Русь княжої доби(IX–XIII ст.), Русь-Україну литовсько-польської доби (XIV–XVI ст.), Україну козацько-гетьманської доби (XVII– XVIII ст.), Україну у складі Російської Імперії(XVIII–XX ст.), Україну 1917– 1991 років, в яких робить розрізнення стану державної служби 1917–1920 років та 1920–1991 років, сучасну Україну»⁶⁷.

⁶⁶ Оболенський О. Ю. Державна служба : [навч. посібник]. К. : КНЕУ, 2003. С.46.

⁶⁷ Черноног Є. С. Державна служба: історія, теорія і практика : [навч. посіб.]. К. : Знання, 2008. С. 76.

Вчені вивчають стан державної служби в різні періоди історії України, виділяючи основні етапи її розвитку. На основі цього вони роблять висновки про основні здобутки доби в сфері державотворення та державної служби.

І. П. Лаврінчук, досліджуючи розвиток державної служби та правового положення державного службовця, виділив чотири етапи розвитку державної служби – «часи феодальної держави Київської Русі, другий етап – період козаччини, третій етап – влада монархічної царської Росії на території України, четвертий етап – період панування радянської влади»⁶⁸.

В. Я. Малиновський здійснює більш детальний поділ етапів державотворення та розвитку державного управління, зокрема вченим виділяються часи етапи, а саме: «Київської Русі; Галицько-Волинської держави; період, коли Україна була під владою Литви і Польщі; окремо виділяється період Української національної Революції (1648–1654 рр.); період Руїни (у відповідності до історії); період від ХІХ до початку ХХ століття, в якому вчений розрізняє час влади Російської Імперії та окремо влади на деяких територіях України Австрійської Імперії, а також окремо період з початку ХХ століття до 1917 року; період від 1917 до 1920 років(часи Цен тральної Ради, Українська гетьманська держава, УНР, ЗУНР); 1920–1991 роки (становлення радянської влади та запровадження її режиму, довоєнний період, післявоєнний період, період десталінізації, період застою, період перебудови та розпаду Радянського Союзу); а також період від початку здобуття Україною незалежності, в якому також виділяється початковий етап незалежності, перехідний період, період від прийняття Конституції та сучасна система організації публічної влади від 2004 року»⁶⁹.

Термін «державна служба» було офіційно закріплено в українському законодавстві Законом України «Про державну службу» 1993 року. Державна служба в Україні – «це вид трудової діяльності, який полягає в практичному

⁶⁸ Лаврінчук І. П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05., 1999. С. 27.

⁶⁹ Малиновський В. Я. Державне управління : [навчальний посібник]. К. :Атіка, 2009. С. 6.

виконанні завдань та функцій держави особою, яка обіймає посаду в державному органі або його апараті та отримує заробітну плату за рахунок державних коштів. Такі особи є державними службовцями та мають відповідні службові повноваження»⁷⁰.

Нова ж редакція ЗУ «Про державну службу» від 2016 року передбачив нове офіційне поняття державної служби, а саме – «це публічна, професійна, політично неупереджена діяльність із практичного виконання завдань і функцій держави, зокрема щодо:

1) аналізу державної політики на загальнодержавному, галузевому і регіональному рівнях та підготовки пропозицій стосовно її формування, у тому числі розроблення та проведення експертизи проектів програм, концепцій, стратегій, проектів законів та інших нормативно-правових актів, проектів міжнародних договорів;

2) забезпечення реалізації державної політики, виконання загальнодержавних, галузевих і регіональних програм, виконання законів та інших нормативно-правових актів;

3) забезпечення надання доступних і якісних адміністративних послуг;

4) здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням законодавства;

5) управління державними фінансовими ресурсами, майном та контролю за їх використанням;

6) управління персоналом державних органів;

7) реалізації інших повноважень державного органу, визначених законодавством»⁷¹.

В законі визначено і поняття «державний службовий» – «це громадянин України, який займає посаду державної служби в органі державної влади, іншому державному органі, його апараті (секретаріаті), одержує

⁷⁰ Зкон України "Про державну службу" від 16.12.93 року.

⁷¹ Закон України «Про державну службу» від 2016р. електр. ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

заробітну плату за рахунок коштів державного бюджету та здійснює встановлені для цієї посади повноваження, безпосередньо пов'язані з виконанням завдань і функцій такого державного органу, а також дотримується принципів державної служби»⁷².

Сформульоване у згаданому Законі визначення державної служби, як показала практика, не виключає його неоднозначного тлумачення. Багато в чому це пояснюється тим, що для його визначення використані такі складні поняття, як «професійна діяльність», «посади в державних органах та їх апараті», «виконання завдань та функцій держави».

Державна служба – це діяльність осіб, які займають посади в державних органах або їх апараті та здійснюють практичне виконання завдань та функцій держави у сфері державного управління та регулювання⁷³.

На думку Л.Р. Білої-Тіунової, «державна служба, у свою чергу, також є складним, багатограним та багатофункціональним явищем, яке можна розглядати в таких аспектах:

а) соціальному аспекті державна служба є формою професійної діяльності, яка здійснюється за дорученням держави особами, які займають посади в державних організаціях. Іншими словами, державна служба є видом людської діяльності, спрямованої на забезпечення функціонування суспільства та держави, захист прав і свобод людини, реалізацію завдань і функцій держави;

б) політичному. Державна служба спрямована на реалізацію завдань і функцій держави, тобто державної політики. Будучи політично нейтральною (безпартійною), державна служба забезпечує виконання державної політики у всіх сферах суспільного життя: економічній, адміністративно-політичній, соціально-культурній;

в) публічному. Державна служба має публічний характер, оскільки здійснюється: у державних органах, що свідчить про її зв'язок із державою; у

⁷² Там же.

⁷³ Політологічний енциклопедичний словник/ За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. С. 299.

рамках реалізації державно-владних повноважень, тобто уповноважень держави на здійснення управління та регулювання суспільних відносин; від імені держави, що означає, що державні службовці діють від імені та в інтересах держави; за гарантією та забезпеченням держави, тобто держава несе відповідальність за дії своїх службовців; за нормами публічного права, що відображає її зв'язок із державою та державною владою;

г) правовому. Державна служба є правовим інститутом, оскільки пов'язана з реалізацією державно-владних повноважень і має публічний характер. Це означає, що її діяльність регламентується нормами права, які регулюють організацію і функціонування державної служби, правовий статус і юридичну відповідальність державних службовців, а також порядок проходження і режиму державної служби. Державна служба є складним правовим інститутом, оскільки її діяльність регулюється нормами права різних галузей, зокрема конституційного, адміністративного, фінансового, митного, кримінального та інших. Згідно з принципом законності, який вимагає, щоб діяльність державних органів була регламентована законодавством, державна служба повинна бути чітко визначена і, переважно, регулюватися законами;

е) структурному. Державна служба має структурний аспект, який проявляється у наступному: державна служба представлена системою органів держави, кожен з яких має свою спеціалізацію і може бути названий службою (митна служба, податкова служба, дипломатична служба тощо); вона є єдиною системою, яка включає в себе всі види державної служби: адміністративну, спеціалізовану та мілітаризовану.

Це єдина система, яка структурно включає в себе всі види державної служби: адміністративну (Апарат ВРУ, Офіс Президента України, Секретаріат КМУ, апарат АКУ, апарат Рахункової палати тощо), спеціалізовану (ОВС, митна, податкова, дипломатична тощо), мілітаризовану (військова, прикордонна, спеціального зв'язку тощо);

є) процесуальному. Державна служба – це система процедур, які регулюють її діяльність і забезпечують її ефективність. Саме процедури є основою організації і функціонування державної служби. Адже без процедур неможливо забезпечити дотримання законності, справедливості та прозорості в кадровій роботі на державній службі;

ж) морально-етичному. Державна служба є публічно-правовим інститутом, що зумовлює необхідність поєднання правових та моральних вимог до державних службовців. Ці вимоги забезпечують професіоналізм, об'єктивність та відповідальність державних службовців при виконанні службових обов'язків.

Виходячи із вище зазначеного розуміння поняття «державна служба», науковиця Л.Р. Біла-Тіунова виокремлює такі ознаки:

1. Державна служба – це діяльність, яка здійснюється в інтересах суспільства та держави.

2. Державна служба є професійною діяльністю, яка вимагає від осіб, які бажають займатися нею, відповідати певним вимогам. Крім того, державна служба є основним видом діяльності для державного службовця, тобто він не може займатися іншими видами діяльності, які можуть перешкоджати виконанню його службових обов'язків, відповідно до ст. 20 ЗУ «Про державну службу».

3. Державна служба – це діяльність, яка здійснюється незалежно від політичних уподобань.

4. Державна служба – це діяльність, яка спрямована на реалізацію завдань і функцій держави. Чинний Закон вперше визначив, які саме завдання і функції покладаються на державну службу⁷⁴.

Слід зауважити, конституційні принципи, принципи адміністративного права і державного управління - це основні положення, які визначають, як

⁷⁴ Біла-Тіунова Л.Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. 2020. С. 59.

держава повинна функціонувати. Вони впливають на становлення і розвиток державної служби, забезпечуючи її планомірний розвиток.

Державні службовці у своїй діяльності дотримуються принципів державної служби. Ці принципи є обов'язковими для всіх державних органів і державних службовців. Вони є більш абстрактними, ніж правові норми, і виступають як загальні правила поведінки. Вони можуть мати нормативно-регулятивні та ідейно-регулятивні ознаки, а також виконувати організаційну, системоутворюючу, ідеологічну та інші функції.

Підкреслимо, що державна служба та державно-владні відносини регулюються на будуються на основі таких принципів які чітко визначені в ЗУ «Про державну службу»⁷⁵:

1) «верховенства права - забезпечення пріоритету прав і свобод людини і громадянина відповідно до Конституції України, що визначають зміст та спрямованість діяльності державного службовця під час виконання завдань і функцій держави;

2) законності - обов'язок державного службовця діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України;

3) професіоналізму - компетентне, об'єктивне і неупереджене виконання посадових обов'язків, постійне підвищення державним службовцем рівня своєї професійної компетентності, вільне володіння державною мовою і, за потреби, регіональною мовою або мовою національних меншин, визначеною відповідно до закону;

4) патріотизму - відданість та вірне служіння Українському народові;

5) доброчесності - спрямованість дій державного службовця на захист публічних інтересів та відмова державного службовця від превалювання приватного інтересу під час здійснення наданих йому повноважень;

⁷⁵Закон України «Про державну службу» від 2016р. електр. ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

6) ефективності - раціональне і результативне використання ресурсів для досягнення цілей державної політики;

7) забезпечення рівного доступу до державної служби - заборона всіх форм та проявів дискримінації, відсутність необґрунтованих обмежень або надання необґрунтованих переваг певним категоріям громадян під час вступу на державну службу та її проходження;

8) політичної неупередженості - недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов'язків;

9) прозорості - відкритість інформації про діяльність державного службовця, крім випадків, визначених Конституцією та законами України;

10) стабільності - призначення державних службовців безстроково, крім випадків, визначених законом, незалежність персонального складу державної служби від змін політичного керівництва держави та державних органів»⁷⁶.

Погоджуємось із думкою С.В. Ківалова, що «термін «принципи державної служби» (від лат. «princīpiū» – основні, най- загальніші, вихідні положення) зазначає основні риси, суттєві характеристики, зміст і значення самої державної служби. Принципи державної служби – це основоположні ідеї, настанови, які виражають об'єктивні закономірності та визначають науково обґрунтовані напрями реалізації компетенції, завдань і функцій державної служби, повноваження державних службовців. Важливо зазначити, що принципи – це завжди суб'єктивне поняття, оскільки воно формується людиною з урахуванням таких суттєвих чинників, як правова культура, досвід, основні положення правової системи, рівень розвитку законодавства тощо»⁷⁷.

⁷⁶Закон України «Про державну службу» від 2016р. електр. ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.

⁷⁷ Ківалов С.В. Принципи державної служби в новому Законі України «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави та права*. 2012. С. 7.

В даний час інститут державної служби включає державних службовців та їхню діяльність, спрямовану на реалізацію покладених на них функцій та рішень, що приймаються керівництвом державного органу. Іншими словами, це система, що складається з державних органів та державних службовців, які виконують покладені на них функції державного управління. Корпус державних службовців складається з людей, які працюють у центральних та регіональних установах державного управління. Концепція та сфера охоплення державної служби у конкретній країні залежать від правової бази, яка визначає сфери державного та приватного секторів та їх взаємини.

Таким чином, система державної служби функціонує як публічний інститут, спрямований на вирішення державних завдань на внутрішньому та зовнішньому напрямі, надання державних послуг громадянам та організаціям, представлення держави у різних відносинах тощо.

Державна служба є унікальним явищем з тієї причини, що її регулювання та реалізація відбуваються у двох площинах, у сфері державного управління, регульованого конституційним та адміністративним законодавством та у сфері трудових відносин, регульованих відповідно нормами трудового законодавства з певними застереженнями та обмеженнями.

2.3 Особливості правового менталітету українських державних службовців у контексті професійної діяльності.

Сучасне суспільство неможливо уявити без державних службовців усіх рівнів, без державних адміністрацій, без різного роду правоохоронних структур, національних агенств, державних комітетів до завдань яких належать забезпечення рівності всіх перед законом, надання адміністративних послуг, допомога із різними питаннями в області соціального забезпечення,

розкриття та запобігання злочинам, забезпечення невідворотності покарання осіб, винних у їх скоєнні, а також реалізація багатьох інших соціально значущих функцій та дотримання прав і свобод кожного громадянина в державі. Проблеми, пов'язані з особливостями ментальної правосвідомості співробітників державних органів, традиційно складають один із значних напрямків теоретичного аналізу у вітчизняній правовій науці. Інтерес до них цілком зрозумілий, оскільки досягнення ясного розуміння того, в чому ці особливості полягають, є необхідною умовою розробки та реалізації ефективних заходів оптимізації державної служби в країні.

Найважливішу роль життя кожної держави грають державні службовці – це категорія людей, які у власних очах інших громадян уособлюють собою владу держави, його дії (чи бездіяльність). Їхнє особливе положення ставить питання про необхідність постійної оцінки професіоналізму та компетентності чиновників. При недостатньому рівні вихованості свідомості, слабкої самокритичності, тривале перебування «у владі» чиновника може призвести до професійно обумовленої особистісної деформації. Дотик, причетність до величезної влади є факторами, які істотно впливають на характер, спосіб мислення і всю поведінку управлінця, це той «лакмусовий» папірець, яким перевіряється людина. Влада може активувати такі негативні особисті якості, як зарозумілість, чванливість, грубість, душевну черствість та ін.

Проте, не слід забувати і за формування професійного менталітету у державних службовці в силу їх робочої специфіки. Який має чи не найважливіший вплив на поведінку даної категорії осіб.

Так, на думку Філіпової, що «професійний менталітет державного службовця є показником моральної і правової компетентності, уміння розуміти конкретну ситуацію не тільки через призму соціального середовища і організації, але і через власне «Я», спрямованим на розвиток моральної і

інтелектуальної здатності здійснювати управлінську діяльність, приймати управлінські рішення»⁷⁸.

Професійний менталітет належить до багатовимірних психологічних феноменів зі складною та багаторівневою структурою. У його складі найчастіше виділяють такі узагальнені компоненти, як когнітивний (уявлення, установки, ціннісні орієнтації і т. д.), емоційний (афективне відношення) та поведінковий (моделі та поведінкові стереотипи, традиції тощо). Однією з найважливіших функцій професійного менталітету є регулювання трудової діяльності, ефективність якої проявляється через якісні характеристики підсумкового продукту та повноту досягнення мети.

На нашу думку, професійний менталітет розкривається через особливості сприйняття світу, способи мислення, поведінки та діяльності. Виражається як професійне бачення, в якому представлені атрибути професійної культури, що включають не лише цінності, закладені у характері професійної діяльності, а й образ «Я-професіонала». У цьому сенсі професійний менталітет зіставляємо з поняттям «професійна ментальність», що часто використовується в психолого-педагогічній літературі, яку деякі автори відносять до динамічних підструктур менталітету, пов'язаних з індивідуальним ментальним досвідом, і яка знаходить своє відображення у професійній діяльності особистості чи групи.

Дослідники зазначають, що формування професійного менталітету є невід'ємною частиною процесу професійної підготовки фахівця. При цьому вказується, що зміст професійного менталітету та його регуляторна функція залежать від безлічі умов, включаючи: інтеріоризовані знання, культуру організаційного середовища, до якого потрапляє конкретний фахівець, його особистісні особливості, моральні та аморальні, погляди та цінності,

⁷⁸ Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців як фактор професіоналізації державної служби в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: Науковий збірник*. Випуск № 4. Одеса: ОРІДУ, 2006. С. 172.

установки, стереотипи, набутий досвід, а також ступінь рефлексії власної відповідальності за наслідки прийнятих рішень у професійній діяльності.

Оскільки правовий менталітет завжди проявляється у представника тієї чи іншої соціальної групи, а у разі професійного менталітету – групи професіоналів, він несе на собі явний відбиток культурологічного та/або соціокультурного феномену. Деякі автори пов'язують професійний менталітет із певним, стійким характером взаємовідносин та професійною позицією працівника, опосередкованими системою мотиваційно-ціннісних орієнтацій, що регулюють поведінку людини у професійній діяльності.

Відповідно, загальним (родовим) для професійного менталітету виступає національний менталітет, що включає культурні особливості, історичний шлях розвитку нації, спільності, соціальної групи та визначальний уявлення про професіонала практично в будь-якій сфері діяльності. У той час як специфічне у професійному менталітеті формується за принципом зворотного зв'язку, як відповідність професіонала очікуванням соціуму головним чином за критеріями морально-правового характеру.

Професійний правовий менталітет і закладене в нього уявлення про норми поведінки і морально-правові настанови регулюють поведінку працівника в широкому спектрі ситуацій, пов'язаних з професійною діяльністю, і в ряді професій він трактується як етичний кодекс. Відомими прикладами зводу правил соціально схвалюваної поведінки є «клятва Гіппократа» в медицині, етичний кодекс психолога, присяга державного службовця тощо. Вони виступають регуляторами поведінки працівника. Подібні стандарти професійної поведінки є підставою для саморефлексії професійної групи в цілому і конкретного професіонала.

Однак слід розуміти, що в умовах динамічного суспільства, що розвивається, соціальних змін і стрімкої трансформації, що зачіпає в тому числі і сферу професійної діяльності, нові професії можуть з'являтися як виклик на запит суспільства в надрах традиційної професії або бути привнесеними глобалізацією економіки. У першому випадку професійний

менталітет еволюційно включено у розвиток професії, тоді як у другому – формується шляхом адаптації «глобального прототипу», його картини світу, до культурної своєрідності конкретного суспільства.

До традиційних для української культури та історичного шляху розвитку професійних сфер належать, наприклад, державні службовці, до яких соціум пред'являє в основному вимоги морального характеру, що атрибутуються як до професійного менталітету, так і до образу Я-професіонала. Ця сфера професійної діяльності не тільки вкрай затребувана суспільством, але й насамперед орієнтована на соціально-значущий результат і є важливою для життя та здоров'я конкретної людини, соціальних груп та суспільства в цілому.

На шляху до професіоналізму державного службовця найбільш важливим є етап адаптації до роботи. На цьому етапі відбувається первинне засвоєння професійних норм, правил, прийомів, технік та технологій.

На рівні правового менталітету державних службовців практичними регуляторами управлінської діяльності стають приховані і слабо усвідомлювані колективні уявлення про сутність і принципи управління, адміністрування, управлінські відносини та організаційну поведінку. Ці уявлення відображають специфіку державної служби та управлінських відносин та існують у образній, метафоричній, символічній формі.

Оскільки регуляція діяльності на цьому рівні відбувається постійно і безперервно, про управлінський правовий менталітет можна говорити як про глибинний, а й як про буденний рівні культури державного управління.

Як регулятор управлінської державної діяльності та управлінських відносин управлінський правовий менталітет набуває особливого значення, коли цінності та норми як критерії та орієнтири організаційної поведінки слабо опрацьовані, що призводить до невизначеності в ситуації організаційної взаємодії.

Водночас у правовому менталітеті співробітників державної служби знаходять заломлення не лише ті архетипи та цінності, які становлять зміст

українського правового менталітету, а й аксіологічні засади правової ідеології держави. Оскільки вони є лицем держави, виступають прямими її представниками.

Правовий менталітет державних службовців як базовий рівень правової культури:

- є сіткою координат, що визначає сприйняття, мислення, поведінку суб'єктів державної служби у повсякденному житті;
- містить невідрефлексовані, несистематизовані, не сформульовані явно і не цілком усвідомлювані учасниками державної служби колективні уявлення;
- глибоко впроваджено у поведінку і надає примусову дію усім учасникам процесу;
- слугує організуючим принципом державно-службової практики ;
- укорінений у повсякденній мові;
- виступає як те, що інтуїтивно відомо кожному учаснику процесів адміністрування;
- будучи продуктом історії, наводить індивідуальний та колективний досвід у згоду з цією історією, зумовлюючи присутність у теперішньому минулого досвіди старих поведінкових кодів;
- надається спонтанно, без спеціально формуючого зусилля через досвід участі у певній професійній позиції та спонтанне між державними службовцями та громадянами.

У структурі правового менталітету державних службовців можна виділити три типи колективних уявлень:

- 1) практичне знання (подання, в якому провідним є когнітивний компонент);
- 2) професійний типаж-стереотип (узагальнений образ соціального об'єкта, у якому провідним є емоційно-оцінний компонент);
- 3) негласне правило (подання, що виступає в розпорядженні функції).

Як зазначає А.Г. Кравченко, «аналіз концептуальних підходів щодо професійно важливих якостей державних службовців дає усі підстави стверджувати, що в професійній діяльності державних службовців важливу роль відіграють такі структурні компоненти феномену «менталітет», як розум, воля, емоції, життєві настанови, а також загальний рівень соціалізації та окремі соціальні параметри (стать, вік, освіта, приналежність до якоїсь формальної або неформальної групи тощо), особистісне світосприйняття та правосвідомість, як властивість психічної діяльності особистості, що здатна «внутрішньо» регулювати поведінку і встановлювати рівновагу із «зовнішніми» впливами. Усі визначені компоненти свідчать про рівень професійної компетентності державних службовців органів державної влади, зміст якої розкривається через найвищий ступінь психологічних та особистісних змін, що відбуваються в процесі тривалого виконання службових обов'язків»⁷⁹.

Ми схильні вважати, що на формування правового менталітету державних службовців впливають ті ж детермінанти, що і на формування правового менталітету народу. Тому що, останній є категорію загальною і більш ширшою. І правовий менталітет державних службовців входить у структуру правового менталітету народу.

Тому, на його формування впливають такі фактори як: історичний (історія розвитку певного народу); економічний (економічна ситуація в державі, минула і сьогоденна); культурний (вплив традицій, цінностей, звичаїв, установок, стереотипів певного народу); географічний (впливає географічне розташування держави, її природно-кліматичні умови); політичний (важливу роль відіграє, оскільки саме цей фактор формує з часом ставлення індивідів до державних структур, до закону, до політичної еліти);

⁷⁹ Кравченко А. Г. Менталітет як об'єкт соціально-філософського дослідження: Дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Національний аграрний університет. К., 2000. С. 50.

правовий (показує ставлення осіб до державних інституцій, до влади, до державних органів, до виконання закону і життєдіяльності у правовому полі).

Правовий менталітет державних службовців характеризується такими ж ознаками як і правовий менталітет українського народу, а саме : ірраціоналізм (у відношеннях та діях превалює серце над розумом); суб'єктивізм (особи більше орієнтовані на свій власний життєвий досвід і своє особисте життя); емоціоналізм (вчинки громадян опосередковуються емоціями); демократизм (прагнення осіб до відстоювання прав та свобод людини); волелюбність; кордоцентризм (рішення приймаються більше на основі того, що підкажує серце, ніж розум); домінування принципу свободи та справедливості; повага до прав і свобод людини, людина визнається вищою цінністю; простежуються ноти правового нігілізму; релігійність.

Але, слід зауважити, що професійний менталітет накладає свій особливий стиль, який опосередкований певною професією. Якщо ми ведемо мову за професійний правовий менталітет державних службовців, то до своєрідних ознак можна ще додати: більш вищий рівень законослухняності та більша довіра до інститутів державної влади, оскільки державні службовці є її представниками; спонукання вчиняти дії відповідно до букви закону; віра в право; звичка дотримуватись закону, піддаються більшому впливу державної ідеології тощо.

Таким чином, очевидно, що професійний менталітет державних службовців є динамічною підструктурою особистісного менталітету, спирається на народний, визначається особливостями індивідуального ментального досвіду та репрезентується у професійній діяльності через структурні компоненти: аксіологічний (професійні цінності, норми, цілі), мотиваційний (готовність до інноваційної діяльності) та настановний (репрезентація ментального досвіду у професійній діяльності).

Розділ 3. Правовий менталітет як один із чинників удосконалення державної служби

3.1 Роль правової культури та правосвідомості у формуванні правового менталітету державних службовців.

Правовий менталітет – це комплекс уявлень, переконань, цінностей та норм, що визначають ставлення людини до права, законності та правопорядку. Він є частиною загального менталітету, але формується і розвивається під впливом правової дійсності. Це ж має місце на увазі і щодо професійного менталітету державних службовців. Правовий менталітет – це нижчий ступінь відображення правових реалій в духовному світі суспільства. Він є колективним, масовим явищем, на відміну від індивідуального правового мислення. Правовий менталітет не поглинає інші правові явища, такі як правосвідомість, правовий світогляд, правова культура, правове мислення. Вони є автономними, але взаємодіють між собою. Правове мислення, правовий світогляд та правосвідомість є проявами правового менталітету. Саме вони визначають його зміст і формують його структуру. Правовий менталітет, у свою чергу, є основою для розвитку правової культури.

Сучасне державне управління в Україні має бути реформовано не лише з точки зору механізмів, а й з точки зору професійної свідомості працівників. Адже жодна управлінська система не може ефективно працювати без морально-етичної основи. Тому державне управління в Україні має базуватися на загальнолюдських принципах, які відповідають національним традиціям.

Слушно зазначає із цього приводу І.В. Винник, що «в основі правової культури державних службовців має лежати почуття глибокої поваги до права як основного її компоненту. У юридичній літературі зміст цієї категорії включають: рівень правової поінформованості особистості, групи, товариства; оцінку системи права та правових розпоряджень; ступінь ідентифікації особистих інтересів із громадськими; ставлення до діяльності юридичних

установ до правопорядку; ступінь соціально-правової активності при реалізації обов'язків. Говорячи про правову культуру державних службовців, слід зазначити, що вона безпосередньо впливає на правову систему, оскільки правова культура може мати матеріальне вираження та втілення у тих чи інших предметах. Так, правова культура державних службовців, які беруть участь у розробці будь-якого законопроекту, матеріалізується у таких предметах, як опубліковані та які вступили у чинність нормативні правові акти»⁸⁰.

Як вказує Н.С. Новікова, «культура існує у вигляді різних форм – національної, масової, правової, елітарної, політичної тощо. Найширшим поняттям є національна культура. Функціональні компоненти національної культури мають великий вплив на формування системи правових переконань і правової культури в цілому»⁸¹.

Правова культура державного службовця характеризується наявністю у нього певних знань, умінь та здатностей до практичного застосування норм права у професійній діяльності, підпорядкування особистої поведінки виключно вимогам правових норм, а також володіння сучасними технологіями обміну політико-правовою інформацією. Все це дозволяє успішно вирішувати проблеми суспільства.

Існує думка, що в професійній діяльності державних службовців важливу роль відіграють такі структурні компоненти феномену «менталітет», як розум, воля, емоції, життєві настанови, а також здібності до інноваційного мислення та загальний рівень соціалізації особистості, окремі соціальні параметри (стать, вік, освіта, приналежність до якоїсь формальної або неформальної групи тощо), особистісне світосприйняття та правосвідомість як

⁸⁰ Винник І.В. механізм формування правової культури державних службовців: кваліфікац. робо. спец. 281 публіч. управ. Тернопіль. 2021. С. 20.

⁸¹ Новікова Н. С. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки*. Том 173. Політичні науки. С. 31.

властивість психічної діяльності особистості, що здатна внутрішньо регулювати поведінку і встановлювати рівновагу із зовнішніми впливами⁸².

На думку Ю.В. Ковбасюка, «правова культура – це складова частина загальної культури особистості і окремо взяту особу. Під культурою слід розуміти не тільки духовні досягнення, але й матеріальні цінності, створені людиною в процесі своєї творчої діяльності. У цьому плані правова культура включає усі досягнення юридичної теорії і практики. Правова культура залежить від моральності, від рівня економічного розвитку суспільства, від матеріального добробуту народу. Якщо у суспільстві є певний рівень правової культури, то можна говорити про побудову правової держави, але у випадку її відсутності формування правової держави вкрай складне і пов'язане лише із шляхами формування правової культури. Правова держава і правова культура органічно пов'язані між собою, а наявність демократичного громадянського суспільства є необхідною умовою наявності правової культури правової держави. Правова культура як система духовних, моральних та правових цінностей виражається у досягнутому рівні розвитку правової дійсності»⁸³.

Культура закріплюється в практиці та технології мислення, принципово зумовлюючи діяльність людини. У цьому переконані дослідники В.В. Мушенко та Г.М. Грабовська. Вчені доводять, що результатом культурно обумовленої діяльності стають процеси і явища як матеріального, так і нематеріального ґатунку, які ми називаємо надбаннями культури. Як сфера людської діяльності культурно зумовленою є і державно-управлінська діяльність у цілому, і функціонування державної служби на сучасному етапі її розвитку⁸⁴.

⁸²Химинець О. В. Прогнозування соціальної поведінки особистості. *Право. Соціальна робота: теорія і практика*: Матер. наук. конф. Ужгород, 2000. С. 149.

⁸³Державна служба : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президенті України ; редкол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Серьогін (заст. голови) [та ін.]. К. ; Одеса : НАДУ, 2013. Т. 2. С. 215.

⁸⁴Мушенко В. В., Грабовська Г. М. Формування правової культури та правової свідомості державних службовців. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. № 3. 2019 . С. 44.

Звернемо увагу, що в літературі наголошується і на шляхах формування правової культури та правової свідомості державного службовця. Перша знаходить своє вираження у креативному підході, який виражає механізм оволодіння й втілення професійної культури у творчому акті. Так, Н.С. Сидоренко вказує, що «Освоївши цінності культури, державний службовець може переосмислити їх, надати їм нового змісту. Це залежить як від його особистих якостей, так і від його професійної діяльності. Професійна культура державного службовця є сферою реалізації його професійних здібностей та талантів. У цінностях державний службовець відображає свої особистісні якості та опосередковує процес формування моральних, естетичних, етичних, правових та інших відносин. Взаємодіючи з колегами, державний службовець розвиває себе, реалізуючи свої здібності в професійній діяльності»⁸⁵.

Як зазначає вище згаданий автор, «Знання культури та володіння нею допомагають людині зрозуміти своє місце в суспільстві, мету та сенс життя, відповідальність за свої вчинки та ставлення до інших людей. Завдяки культурі людина формує свої захоплення, наміри, інтереси, стиль мислення та поведінки, професійні інтереси та ставлення до певної професії. Культура людини багато в чому визначає її духовний потенціал, наполегливість та успішність у навчанні, здобутті нових знань та формуванні професійних потреб»⁸⁶.

Цікавої точки зору дотримується І.М. Рудакевич, говорячи про демократичну культуру державних службовців. «Системно утворюючою складовою демократичної культури державного службовця є морально-правова культура. Її структура містить два аспекти: моральну і правову свідомість, а також комплекс навичок, умінь і відносин, які складають інтелектуально-моральний і емоційно-вольовий механізми морально-правової поведінки. Вона виявляється в рівні морального розвитку та індивідуальній

⁸⁵ Сидоренко Н.С. Структурні компоненти професійної культури державних службовців. *Аспекти публічного управління*. 2013. №1. С. 87.

⁸⁶ Сидоренко Н.С. Професійна культура державних службовців. URL: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/13.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/13.pdf).

правовій культурі державного службовця. Основними показниками морально-правової культури служать культура роботи з нормативно-правовими актами (нормозастосування, нормотворчість, норма тлумачення, юридичне інформування громадян), законність дій, їх гуманність, доцільність, обґрунтованість і оптимальність застосування норм, які зумовлюють рівень демократії держави тощо»⁸⁷.

Важливе значення слід надати правосвідомості адже, це є пізнання навколишнього середовища, формування системи знань, розуміння й усвідомлення права та його вимог, ставлення до права загалом та вироблення напрямку і характеру поведінки у сфері права.

М.С. Кельман схильний вважати, що «правосвідомість – це сукупність думок, почуттів, уявлень і настанов, які виражають ставлення людей до права, його справедливості чи несправедливості, строгості чи нестрогості, досконалості чи недосконалості, ефективності чи неефективності. Правосвідомість може бути різноманітною, включаючи як позитивні, так і негативні судження про право. Вона не обмежується оцінкою права та законів. Вона також включає оцінку інших юридичних феноменів, таких як законність, правопорядок, правотворчість, правосуддя, акти правосуддя, хід правової реформи та діяльність правоохоронних органів. Діапазон правової свідомості охоплює всі сторони і аспекти правового життя суспільства»⁸⁸.

Ми намірені погодитись із думкою І.М. Ковалю, який влучно наводить твердження про те, що «правовий менталітет – це сукупність уявлень, переконань, цінностей, стереотипів і установок, які визначають ставлення людей до права і правопорядку. Він є одним із чинників, які впливають на розвиток держави і права. Через призму правового менталітету можна виявити і всебічно проаналізувати наявні закономірності державно-правового

⁸⁷Рудакевич І.М. Формування демократичної професійної культури державного службовця. *Державна служба*. 2008. С. 392.

⁸⁸ Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. К. : Кондор, 2008. С. 245.

розвитку. Правовий менталітет є основою для формування правосвідомості, яка, своєю чергою, є засобом для його функціонування»⁸⁹.

На думку О. Г. Данильяна, «правосвідомість – це уявлення і поняття, що виражають ставлення людей до чинного права, знання міри в поведінці людей з погляду прав і обов'язків; це правові теорії, правова ідеологія. У рамках такого підходу правосвідомість є ідейним виразом об'єктивних суспільних відносин, які, своєю чергою, відображають економічні та соціальні відносини, що панують у суспільстві. Право впливає на формування правосвідомості, а правосвідомість реалізується в праві та правосудді»⁹⁰.

Тож, вважаємо за доцільне навести особливості правосвідомості державних службовців, які відрізняють їх від інших осіб:

- прояв у правосвідомості державних службовців такої цінності українського правового менталітету, як безпека, є визнання в окремих випадках примату доцільності над вимогами закону;
- прояв у правосвідомості архетипу батька є уявлення про те, що державні органи, приймаючи на себе вирішення завдань, пов'язаних із забезпеченням захищеності життєво важливих інтересів суспільства, знімають цим відповідальність з людини;
- архетип моральної держави переломлюється в правосвідомості у поданні про те, що вимоги, що пред'являються суспільством і державою до діяльності, яку вони здійснюють, не вичерпуються юридично закріпленими вимогами, є набагато складнішими за своїм змістом, визначаються зокрема значимістю для української правової культури таких цінностей, як моральність, справедливість, милосердність, правова законність;
- внаслідок прояву у правосвідомості державних службовців цінності правової законності допускається можливість розбіжності чинного законодавства з уявленнями про те, яким воно має бути, для їх професійної правосвідомості

⁸⁹ Коваль І.М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник національного університету Львівська політехніка*. 2015. С. 157.

⁹⁰ Данильян О. Г. Філософія права / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. Харків : Право, 2009. С. 93.

виявляється характерною така особливість, як зіткнення здорового глузду, що знаходить своє вираження в існуючих уявленнях про доцільності та справедливості, з вимогами законності;

- якщо для повсякденної правосвідомості характерним є ставлення до прав людини насамперед як до ідеальної моделі, а не як до даності повсякденного правового життя, наслідком чого виявляється недостатньо висока активність у використанні прав як інструментів здійснення власних інтересів та потреб, то для правосвідомості державних службовців через специфіку умов формування їх «спеціального» компонента, характерним виявляється відсутність сприйняття прав громадян як цінності, що має більшу значущість, ніж безпека суспільства і держави, ніж порядок і законність, і це є наслідком прояву в правосвідомості такої цінності, як підопічність;
- особливою характеристикою правосвідомості державних службовців є усвідомлення важливості підвищення ними власного професіоналізму для ефективного здійснення покладених на них функцій та завдань;
- правова ідеологія держави здатна проявляти значний вплив на формування професійної правосвідомості державних службовців.

«Загальний» компонент у професійній правосвідомості не просто нерозривно пов'язані з «спеціальним», а й є первинним, базовим йому. Лише за умови вторинності «спеціального» компонента в ньому насправді може відтворюватися те, що поза залежністю від вимог, що пред'являються до співробітника, та умов здійснюваної ним діяльності є проявом архетипів та цінностей українського правового менталітету. «Спеціальний» компонент професійної правосвідомості є стабільнішим. Він меншою мірою схильний до впливу на нього різного роду неправових факторів. Якби «спеціальний» компонент професійної правосвідомості був первинним, то з урахуванням названих його особливостей прояв українського правового менталітету у його змісті не виявлявся б.

Викладене свідчить про те, що істотною умовою для оптимізації правосвідомості державних службовців, а отже, для підвищення ефективності функціонування співробітників державної служби є підвищення їх професійних знань, навичок, освоєння нових умінь, підвищення кваліфікації, проходження постійного навчання у відповідній сфері.

Український правовий менталітет виявлений у правосвідомості державних службовців, причому не лише на рівні його «загального» компонента, що складається до вступу на службу, а й на рівні «спеціального» компонента, формування якого відбувається в специфічних професійних умовах середовища та під впливом здійснюваної співробітниками державної служби.

3.2 Вплив європейського розвитку України на менталітет державних службовців.

Інтеграція України до Європейського Союзу є одним із пріоритетних напрямів зовнішньої політики України. Інтеграція України до Європейського Союзу передбачає гармонізацію її інституційних систем з європейськими, а також впровадження європейських норм та стандартів у різних сферах суспільного життя. Цей процес вимагає від соціальної системи швидкої адаптації до змін. Ефективність функціонування системи буде залежати від того, наскільки ефективно її елементи будуть відповідати новим вимогам.

Україна, як демократична держава, що прагне до євроінтеграції, здійснює глибинні структурні перетворення у всіх сферах суспільно-політичного й соціально-економічного життя. Це вимагає вивчення сучасного досвіду європеїзації державного управління та державної служби.

Поглиблення процесу адаптації державного управління України до стандартів ЄС ставить перед нами завдання своєчасного аналізу, оцінки та прогнозування впливу цього процесу на державну службу. Це допоможе нам врахувати основні тенденції європеїзації та коректно коригувати стратегію і тактику внутрішніх реформ.

Концепція європеїзації є популярною серед дослідників європейської інтеграції. Вона використовується для осмислення та аналізу змін у внутрішній політиці держав, що прагнуть до євроінтеграції. Українські науковці також досліджують розвиток європейського управління та його вплив на державну службу в Україні. До їхніх робіт належать праці Н. Колісниченка, В. Сороки, В. Тимощука, А. Школика, С. Озірської та Ю. Полянського та ін.

Так, відповідно Європейських принципів державного управління, «європейські держави мають право самостійно визначати модель державного управління та функціонування державної служби. Це обумовлено тим, що державне управління не входить до сфери компетенції ЄС. Держави – члени ЄС мають право самостійно визначати структуру та функціонування своїх державних органів. Вони керуються принципом субсидіарності, який передбачає, що питання, які можуть бути вирішені на національному рівні, не повинні вирішуватися на рівні ЄС. Таким чином, держави-члени ЄС мають в основному адміністративну автономію. Незважаючи на те, що питання державного управління не є предметом спільної політики ЄС, держави-члени ЄС погодилися на загальних принципах, які повинні дотримуватися в їхніх системах державного управління. До цих принципів належать верховенство права, надійність, правова впевненість, звітність і прозорість, а також достатня організаційна спроможність і залучення громадян до управління. Ці принципи є основоположними для ефективного та відповідального державного управління»⁹¹.

⁹¹ Європейські принципи державного управління / пер. з англ. О. Ю. Куленкова ; Центр дослідж. адм. реформи. К. : Вид-во УАДУ, 2000. С. 7.

«Держави-члени ЄС зобов'язалися дотримуватися спільних базових принципів, які стали основою для створення європейського адміністративного простору. Цей простір, також відомий як європейська модель публічної (або державної) служби, складається зі спільних стандартів державного управління, які визначаються законом і впроваджуються через систему заходів, процедур та механізмів звітності»⁹².

Слушно підмічає Н.М. Колісниченко, що «утворення і подальша інституалізація Європейського Союзу стала вагомим фактором впливу на розвиток держав – членів. Політичні, економічні та соціальні зміни, які виникають на національному рівні в результаті європейської інтеграції, вже протягом більше двадцяти років характеризуються дослідниками як процеси “європеїзації”. Європеїзація в широкому значенні – це зміни, що відбуваються в усіх сферах суспільного життя під впливом процесу європейської інтеграції»⁹³.

О. Оржель, посилаючись на К. Деммке, визначає європеїзацію як «процес, який передбачає адаптацію внутрішнього національного законодавства, процедур, норм, стандартів до норм і правил Європейського Союзу. Цей процес може бути цілеспрямованим, коли держава-член ЄС свідомо впроваджує європейські норми, або стихійним, коли це відбувається в результаті взаємодії з європейським середовищем. Європеїзація охоплює різні сфери суспільного життя, включаючи право, економіку, політичні системи, охорону навколишнього середовища, а також публічне адміністрування»⁹⁴.

Європеїзація державного управління, за тлумаченням І. Грицяка, це «євроінтеграційний процес впливу на національні системи державного

⁹² Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.П. Трошинського, Ю. П. Сурміна ; [уклад. : Ю. П. Сурмін та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К. : НАДУ, 2010. С. 305.

⁹³ Колісниченко Н. М. Державна служба в Європейському Союзі. Європеїзація та розвиток державної служби в Україні : навч. посібник / Колісниченко Н. М. / за заг. ред. М. Бойцуна, О. Рудіка, Я. Мудрого. К. : Міленіум, 2009. С. 159.

⁹⁴ Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. 17 груд. 2009 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. С. 100.

управління, з одного боку, та відповідні дії національних інституцій щодо сприйняття цього впливу – з іншого. Результатом європеїзації державного управління є набуття європейськими країнами схожих або окремих спільних рис у власних системах державного управління»⁹⁵.

Європеїзація національних систем державного управління відбувається, на переконання Центру сприяння інституційному розвитку державної служби наступним чином:

- «через зобов’язання запроваджувати і забезпечити дотримання нормативно-правових актів ЄС;
- під впливом прецедентного права, тобто рішень Суду Європейських Співтовариств;
- завдяки тісній співпраці національних урядовців та державних службовців в інституціях ЄС та на міжнаціональному рівні під час проведення переговорів, нарад з підготовки та прийняття рішень, реалізації спільних програм і політик і т. п.;
- через створення мереж і мережне співробітництво, для якого залучаються представники ЄС, національні політики і урядовці, державні службовці всіх рівнів, представники приватного сектора, профспілок, громадянського суспільства, науковці та інші»⁹⁶.

Запропоновано також перелік орієнтирів (англ. *benchmarks*), яких необхідно досягти для успішної європеїзації в державних органах:

- «правова база, яка визначає статус державних службовців, їхні обов’язки та відповідальність, є важливою умовою ефективного функціонування державного управління. Ця база повинна передбачати чіткі правила і процедури, які регулюють діяльність державних службовців, а також їхні права та гарантії;

⁹⁵ Європейське управління: теоретико-методологічні засади : моногр. К. : К.І.С., 2006. С. 10.

⁹⁶ Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / А. В. Кірмач, В. К. Тимошук, М. В. Фігель та ін. ; за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика ; Центр політико-правових реформ. К. : Конус-Ю, 2007. С.105.

- дії державних службовців повинні бути законними та підконтрольними. Вони повинні нести відповідальність перед своїм керівництвом та перед законом. Ефективні механізми підзвітності є важливим фактором забезпечення прозорості та ефективності державного управління.;
- державні службовці повинні діяти неупереджено та об'єктивно, керуючись лише законом та інтересами держави. У разі порушення цього принципу необхідно застосовувати ефективні заходи дисциплінарної та кримінальної відповідальності. Державні службовці повинні бути незалежними від політичних впливів та упереджень;
- для ефективного управління державною службою необхідно створити єдину систему, яка буде відповідати за всі аспекти кадрової роботи. Ця система повинна забезпечувати мотивацію для державних службовців, щоб вони могли ефективно виконувати свої обов'язки;
- правова база та практика управління державною службою повинні забезпечити прозорий та справедливий відбір кандидатів на державну службу. Цей відбір повинен здійснюватися на основі заслуг та професійних якостей кандидатів;
- для ефективного виконання завдань, пов'язаних з координацією та управлінням справами ЄС, необхідно забезпечити належне кадрове забезпечення відповідних відділів. Це передбачає наявність системи мотивації, стимулювання або інших механізмів, які сприятимуть тому, щоб функції європейської інтеграції виконували високопрофесійні державні службовці, а також забезпеченню стабільності персоналу»⁹⁷.

У сфері державного управління європеїзація означає адаптацію національних систем управління до стандартів і практик ЄС. Цей процес відбувається як шляхом прямого запозичення кращих практик, так і через вплив норм права ЄС. Так, свого часу Указом Президента було введено в дію

⁹⁷ Україна: Оцінювання системи врядування. Березень 2006 року = Ukraine: Governance Assessment. March 2006 / SIGMA ; пер. з англ. О. Шаленко ; наук. ред. пер. І. Юрагімова ; вип. ред. А. Вишневецький. К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2007. С. 75.

Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу з метою визнання шляхів удосконалення державної служби в Україні відповідно до загальних засад її функціонування у державах Європейського Союзу⁹⁸.

Європейське законодавство містить ряд норм, які безпосередньо впливають на державну службу. Наприклад, ст. 39 Конвенції Європейської Комісії про державну службу ЄС гарантує вільне пересування державних службовців між державами-членами, а ст. 141 цього документу вказує на рівність прав чоловіків і жінок у сфері працевлаштування та просування по службі. Директива 75/117 встановлює вимогу про рівну оплату праці за рівну працю. Ці норми сприяють уніфікації систем державної служби в державах-членах ЄС, підвищенню ефективності та якості державного управління.

Однак варто зазначити, що ступінь європеїзації залежить від того, наскільки норми законодавства Європейської співдружності сумісні з національними, а також від притаманної кожній з країн - учасникові ЄС моделі державної служби (кар'єрної чи посадової). Так, зниження ступеня європеїзації може обумовлюватись, наприклад, укоріненням національних традицій у державних службах країн-членів.

Європейська інтеграція вимагає від державних службовців країн-членів ЄС та країн-претендентів на вступ до ЄС високого рівня підготовки та кваліфікації. Вони повинні знати європейське законодавство, розуміти роботу інституцій ЄС, вміти вести міжнародні переговори та вільно володіти іноземними мовами. Зростаюча роль Європейського Союзу в житті держав-членів призводить до того, що державні службовці цих держав все частіше залучаються до процесу формування державної політики на наднаціональному

⁹⁸ Указ Президента про «Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу». Від 05.06.2020р. електр. ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/2004#Text>.

рівні, реалізації законодавства ЄС та участі в різноманітних програмах, що фінансуються ЄС⁹⁹.

Слушно відмічає В.В. Дудченко, що громадяни усіх країн повинні «свідомо підтримувати рішення Європейського парламенту»¹⁰⁰, тоді таке реформування буде мати успіх.

На сучасному етапі Україна прагне до євроінтеграції, що вимагає суттєвих системних перетворень, зокрема адаптації українського законодавства до європейського. Вдосконалення правотворчої діяльності з урахуванням ментальних основ українського народу є одним із важливих аспектів цього процесу. В юридичній літературі існує теорія, яка вказує на те, що адаптація українського законодавства до європейського не має відбуватися з повним урахуванням національних особливостей, «що заходи, спрямовані на євроінтеграцію, будуть ефективнішими за умови зміни правового менталітету й типу мислення, адже європейська політико-правова традиція протиставляє поняття право та закон, права людини сприймаються як такі, що належать їй від народження, а свобода ототожнюється з відповідальністю»¹⁰¹.

Ми докорінно схильні не підтримувати зазначену точку зору. Вважаємо, що правовий менталітет вимагає розвитку, а не грандіозного перевороту. Як вірно відмічає В. Ковальський, що ««революційними» діями змінити правовий менталітет неможливо. Він змінюється шляхом еволюції. Безперечно, деякі риси правового менталітету українського народу (анархізм, правовий інфантилізм, правовий нігілізм тощо) виступають своєрідним «гальмом» на шляху євроінтеграції. Необхідно спочатку зміцнити власну правову систему,

⁹⁹ Knill, Ch. The Europeanisation of National Administrations, Cambridge: Cambridge University Press, 2001. С. 36.

¹⁰⁰ Дудченко В.В. Комунікації в публічному управлінні сучасної держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці* : матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С.56.

¹⁰¹ Донченко О. І. Щодо питання факторів прямої (референдної) правотворчості. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку*: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 14-15 вересня 2018 р.) / ОНУ ім. І.І. Мечникова; відп. ред. І.А. Лом ачинська, А.В. Смітюх. Одеса: Фенікс, 2018. С. 601.

сформувати власні правові цінності та правову культуру, а потім орієнтуватися на європейський правовий простір»¹⁰².

Дотримуємось точки зору, що Україна повинна прагнути до гармонізації свого законодавства з нормами ЄС, не порушуючи при цьому власних цінностей і традицій. Що імплементації різних державних інститутів, норм, принципів повинна відбуватись лиш у відповідності до правового менталітету народу. Те саме повинно бути і з вдосконаленням державної служби.

О. Штепа зазначає, що народи багатьох держав колишнього соціалістичного табору вступили до ЄС маючи таку саму деформовану комуністичним вихованням правову ментальність. А зараз, під дією європейських правових цінностей, що активно проникають у свідомість громадян новітніх членів Союзу, їх правовий менталітет якісно змінився. Тому, можна впевнено стверджувати, що вступ України в Європейське співтовариство відіграватиме позитивну роль в трансформації правових архетипів її народу¹⁰³.

Справедливо зазначає М.П. Требін, з цього приводу – «якщо Україна прагне вступити до Європейського Союзу, то вона повинна пристосовуватися до європейських цінностей, менталітету, традицій і звичаїв. Це стосується і правової ментальності українців, яка повинна відповідати основним правовим цінностям Європи»¹⁰⁴. Але, усі вище зазначені цінності, ментальні установки повинні укорінитися у свідомості людей, знайти відгук не тільки з раціональної точки зору, а й з ірраціональної. Бо ірраціоналізм є одним із провідних характеристик українського правового менталітету.

На нашу думку, вступ до ЄС не є запорукою автоматичної трансформації правового менталітету українців, так само як і прийняття низки законодавчих актів, що мають євроінтеграційне спрямування. Закони не завжди відразу

¹⁰² Ковальський В. Феномен правової ментальності як ознака кризи правосвідомості. *Юридичний вісник України*. 2010. 3-9 квіт. № 14. С. 26.

¹⁰³ Штепа О. До питання про сутність правової ментальності. *Філософські обрії*. 2014. № 31. С. 11.

¹⁰⁴ Требін М.П. Правова ментальність європейців. *Вісник Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. №2 (33). 2017. С. 55.

впливають на правосвідомість людей. Тим більше, неможливо повністю накласти західну правову культуру на українське суспільство. До того ж, звіти SIGMA Європейської комісії виносить висновки для кандидатів до вступу в ЄС щодо відповідності системі державного управління вимогам ЄС¹⁰⁵. Тобто, усі вимоги несуть лиш рекомендаційний характер, мають бути використані як база для удосконалення національної системи державного управління.

Процес підготовки до вступу в ЄС дійсно несе у собі позитивні зміни, але й робить виклик системі законодавства щодо термінового оновлення¹⁰⁶.

В.А. Трофименко наголошує на тому, що «необхідно дати можливість українцям побачити, що вся система європейських правових цінностей, на яких ґрунтується правовий менталітет європейця, направлена на створення умов гідного, стабільного та забезпеченого життя. Коли українець сам переконається в потребі сприйняти європейські правові цінності, великої різниці між ним та європейцем вже не буде»¹⁰⁷.

З цього приводу, О. М. Головка цілком слушно зазначає, що «із проголошенням незалежної України науковий інтерес до історичного досвіду організації публічної влади на українських землях, формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів набув синтетичного характеру і конкретизувався в розширенні предметної та джерельної основи досліджень, застосуванні нового пізнавального інструментарію. Процеси державо і правотворення, що нині відбуваються в Україні, об'єктивно вимагають узагальнення і використання як світового, так і національного досвіду в цій сфері суспільних відносин. Історико-правові дослідження за певних суспільнополітичних умов сприяють розвитку державних інституцій та права, дають змогу використати накопичений сторіччями юридичний досвід у сучасному державно-правовому будівництві.

¹⁰⁵ SIGMA European Principles for Public Administration, SIGMA Papers no.27, Paris:OECD, 1999.

¹⁰⁶ Ziller, J. EU Integration and Civil Service Reform, in SIGMA: Preparing Public Administrators for the European Administrative Space, SIGMA Papers no.23, Paris: OECD, 1998.

¹⁰⁷ Трофименко В. Проблемні аспекти української правової ментальності на шляху європейської інтеграції. *Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого*. 2017. № 2. С. 369.

Наукове осмислення процесів становлення і розвитку українських інститутів публічної влади дає можливість по-новому, всебічно оцінити тенденції розвитку сучасних правових інститутів. Це особливо важливо за умов декларування європейського інтеграційного вектора як для того, щоб відбулась власна самоідентифікація, так і для виявлення спільного коріння з європейською правовою традицією»¹⁰⁸.

В умовах «європеїзації» і «глобалізації», що проходить в Україні на усіх рівнях, з'являються нові правові інститути, тотожні існуючим західним. Але все ж таки тут необхідно враховувати і те, що правовий менталітет українців і європейців різний, різні їхня правова культура і правосвідомість. У зв'язку з цим наступність західних правових інститутів повинна проходити відповідно до того, чи підходять вони, чи не буде їхнього «відторгнення» в умовах реально існуючих у нас суспільних відносин, адже Україна характеризується своїми самобутніми культурно-історичними, релігійно-етнічними та морально-психологічними цінностями.

Цікаво, що дослідник Д. Боссарт зазначає, що країни - члени ЄС, незважаючи на визнання європейських принципів управління, не поспішають до створення універсальної моделі державної служби, яка б могла стати національною моделлю державної служби об'єднаної Європи¹⁰⁹.

Відповідно, його колега С. Орта говорить про те, що «спостерігаємо в науковому середовищі критичне ставлення щодо існування єдиної європейської моделі державної служби. Це, у свою чергу, дозволяє зробити висновок, що на сучасному етапі поки що відсутні необхідні умови щодо повної конвергенції європейських державних служб. У той же час можна з упевненістю говорити про той значний вплив, що його здійснює ЄАП на національні системи державної служби»¹¹⁰.

¹⁰⁸ Головка О. М. Нове дослідження державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині у складі Польського Королівства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4(1). С. 213.

¹⁰⁹ Bossaert, D. e.a. *Civil Services in the Europe of Fifteen. Trends and New Developments*. Maastricht: European Institute of Public Administration, 2001.

¹¹⁰ Orta, C. *What Future for the European Administrative Space?* EIPA Working Paper 03/W/05, 2003.

В умовах євроінтеграційних процесів від України, яка є країною-претендентом на вступ до ЄС, вимагається розвивати свою національну систему державної служби в напрямку наближення її до європейських стандартів, вимог і принципів, створення на засадах Європейського адміністративного простору дійсно професійної, нейтральної та політично незаангажованої державної служби, що забезпечуватиме результативну та ефективну діяльність органів державної влади та надання якісних послуг громадянам¹¹¹.

На нашу думку, процес європеїзації несе у собі дійсно позитивні перетворення щодо національної системи державного управління. Але, на сьогоднішній день важко говорити за єдину систему державного управління щодо усіх країн-членів ЄС. Це пояснюється тим, що кожна країна має свої національні особливості. Тому одним із ключових завдань у процесі європеїзації на усіх державних рівнях і на державній службі у тому числі, має бути обдумане і цілком зважене перенесення європейських цінностей на нашу систему права, щоб остання не почала відштовхувати інородні, неприйнятні норми та інституту. Усі процеси європеїзації повинні проходити повільно, укорінюючись у свідомості усіх громадян. Це і буде впливати на створення умов належної інтеграції в європейське співтовариство.

¹¹¹ Жаданова І.С. Європейський адміністративний простір та його вплив на національні системи державної служби. *Європейські та євроатлантичні процеси та інститути*. Вип. 4 (27). С. 7.

Висновки:

1. Правовий менталітет - це частина загального менталітету, яка формується і розвивається на основі правової дійсності. Він є нижчим ступенем у порівнянні з іншими правовими явищами, оскільки відображає лише повсякденний досвід людей у сфері права, глибинні відображення правових реалій. Так, під правовим менталітетом розуміють сукупність уявлень, оцінок та реакцій на правову дійсність, які склалися в певному суспільстві (нації, етносу, народності) в процесі його історичного розвитку.

2. Правовий менталітет відрізняється від інших правових явищ ознаками, що характеризують його, такими як: бінарність; історично складається культурологічна своєрідність; консервативний, стійкий та статичний характер; типовість уявлень, оцінювання, реагування; колективний характер; його політико-правова природа. Менталітет будь-якої народу складається під впливом низки умов, у яких протікає її життя. Безсумнівно, чинники, серед яких географічне розташування, протяжність і заселеність території, багатонаціональність, природно-кліматичні чинники, релігія, війни, освіта, а також менталітет етносів та епохальний менталітет вплинули на формування «національної правоментальної» сфери населення України, на його правові уявлення, ціннісно-правові орієнтації, правові установки.

3. Класифікація правового менталітету визначається рівнями, що виділяються: цивілізаційного, національного, етнічного та «епохального» порядку. Цивілізаційний рівень надалі ділиться на такі види, як слов'янський, англосаксонський, романо-германський, мусульманський, індуський правовий менталітет. Також виділяють ще менталітет соціальних груп, а не тільки індивіда чи народу. Завдяки соціальним групам можна виділити наступні види правового менталітету: менталітет державних службовців, молоді, вчителів, бізнесменів, кримінальних угруповань, менталітет еліт тощо. До функцій правового менталітету відносять: регулюючу, превентивну, зберігаючу, накопичувальну, історичну та інші.

4. Державна політика є видом політики, яка здійснюється органами державної влади. Так, українська державна політика повинна формуватись відповідно до основ правового менталітету народу, щоб в майбутньому реформування будь якої сфери держави увінчалось успіхом і мало позитивний відгук у серці та розумі кожного українця, незалежно від професійної належності. До того ж, велике значення має і законодавча сфера. Тобто, законодавець повинен враховувати правові ментальні настрої народу при прийнятті нових законів чи зміні старих у будь якій сфері.

5. У сучасній Україні відбувається реформування єдиної державної служби, яка об'єднує всі її складові за організаційними, нормативно-правовими, кадровими та інформаційними принципами. Вірно розглядати державну службу як систему суспільних зв'язків та відносин, а також державних органів та державних службовців, які виконують покладені на них функції державного управління. Також в національному законодавстві існує законодавче запезпечення державної служби, яке гарантоване ЗУ «Про державну службу».

6. До основних проблем, які гальмують розвиток державної політики можна віднести такі: недостатнє розуміння правлячими елітами сутності правового менталітету українського народу, що призводить до вироблення законів і правових інститутів, які не відповідають очікуванням і потребам населення; неврахування особливостей національного правового менталітету в законодавчій, правозастосовчій та інших сферах діяльності може призвести до того, що такі нововведення не будуть сприйняті суспільством, як цілком природні та справедливі; недостатній рівень правової культури населення; ігнорування правової спадщини українського народу; неусвідомлення «генетичного коду» народу, що починає активно формуватись за часів Київської Русі, закономірностей його розвитку в козацькій, новій та новітній епохах призводить до продукування спрощеного підходу, коли мова йде лише про один із періодів розвитку української національної ідеї та вихолощування християнства як стрижня української духовності; механічне та непродумане

перенесення на український ґрунт елементів західної правової традиції, котрі розходяться з особливостями національного правового менталітету тощо. Усунення цих проблем є важливою умовою для вироблення продуктивної державно-правової політики, яка б враховувала особливості національного правового менталітету і знайшла б відгук в серцях та діях українців.

7. Встановлено, що правовий менталітет державних службовців характеризується тим ж ознами що і правовий менталітет українського народу. Оскільки останній є більш ширшим, загальним поняттям і включає в себе менталітет соціальної групи (професійний менталітет). Так, характерними ознаками правового менталітету державних службовців є: прагнення до правди і справедливості, ірраціоналізм, кордоцентризм, волелюбність, часткова довіра до правлячої еліти, тяготіння до вирішення будь-яких питань відповідно букві закону, підтримання на буденному і професійному рівні прав і свобод людини тощо.

8. Правова культура державних службовців містить два аспекти: моральну і правову свідомість, а також комплекс навичок, умінь і відносин, які складають інтелектуально-моральний і емоційно-вольовий механізми морально-правової поведінки. Вона виявляється в рівні морального розвитку та індивідуальній правовій культурі державного службовця. Основними показниками морально-правової культури служать культура роботи з нормативно-правовими актами (нормозастосування, нормотворчість, нормотлумачення, юридичне інформування громадян), законність дій, їх гуманність, доцільність, обґрунтованість і оптимальність застосування норм, які зумовлюють рівень демократії держави тощо. Особливостями правосвідомості державних службовців є: піддається значному впливу державної ідеології, підопічність громадянами держави, більш високий рівень правосвідомості і правової культури у порівнянні з іншими громадянами, більшого значення мають поняття законності, доцільності та справедливості, наявність архетипу «батька», оскільки державні службовці начебто опікуються громадянами, допомагають вирішити життєві питання тощо.

9. У сфері державного управління європеїзація означає адаптацію національних систем управління до стандартів і практик ЄС. Цей процес відбувається як шляхом прямого запозичення кращих практик, інститутів, так і через вплив норм права ЄС. Євроінтеграція вимагає суттєвих системних перетворень, зокрема адаптації українського законодавства до європейського, в тому числі і удосконалення державної служби. Але, вдосконалення правотворчої та правозастосовної діяльності, законодавства про державну службу повинно відбуватись із урахуванням ментальних основ українського народу, бо це є одним із важливих аспектів зазначеного процесу.

Список використаних джерел:

1. Абрамова І.Г. До проблеми української ментальності. *Вісник Запорізького національного університету*. 2008. № 2. С. 7-11.
2. Ананьїн В.О. Етнонаціональний чинник безпеки сучасного поліетнічного суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття ступеня доктора філософських наук : спец. 09.00.03 „Соціальна філософія і філософія історії”. Київ. 1998. 31 с.
3. Багнюк А. Л., Стародубець В. О. Філософія. Ч. 2: Онтологія. Гносеологія. Соціальна філософія. Тернопіль: Вид. Стародубець, 2005. 412с.
4. Бехруз Х. Універсалізм та релятивізм у контексті діалогу правових культур. *Проблеми правової аксіології*. № 2. 2012. С. 128-138.
5. Біла-Тіунова Л.Р. Державна служба України. Загальна частина: навчальний посібник. 2020. 511 с.
6. Бойко Л. М. Правовий менталітет у контексті понятійно-категоріального ряду «правова культура – правова свідомість – правовий менталітет». *Південноукр. Правн. часопис*. 2006. № 4. С. 52-54.
7. Бойко Л.М. Західні і східні цивілізаційні впливи у формуванні українського правового менталітету. *Порівняльно-правові дослідження: Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал*. 2007. № 1-2. С. 175-179.
8. Булатов М.О. Філософський словник. К.: Стилос, 2009. С. 340 с.
9. Винник І.В. механізм формування правової культури державних службовців: кваліфікац. робо. спец. 281 публіч. управ. Тернопіль. 2021. 60 с.
- 10.Гедікова Н.П. Риси та характер менталітету українців як визначальний чинник процесу соціокультурної трансформації сучасної України.. *Політологічні записки*, 2012, № 5. С. 25-32.
- 11.Геллнер Е. Нації та націоналізм. Прогресс, 1991. 319 с.
- 12.Головко О. М. Нове дослідження державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині у складі Польського Королівства. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4(1). С. 210-219.

- 13.Данильян О. Г. Філософія права / О. Г. Данильян, О. П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. Харків : Право, 2009. 208 с.
- 14.Дем'яненко В.М. Ментальні характеристики політичної свідомості українців. *Людина і політика*. 2001. № 1. С. 93-100.
- 15.Державна служба : підручник : у 2 т. / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України ; редкол. : Ю. В. Ковбасюк (голова), О. Ю. Оболенський (заст. голови), С. М. Серьогін (заст. голови) [та ін.]. К. ; Одеса : НАДУ, 2013. Т. 2. 348 с.
- 16.Державна політика: аналіз та механізми її впровадження в Україні / за заг. ред. В. Ребкала, В. Тертички. К. : Вид-во НАДУ, 2000. 232 с.
- 17.Державне управління: словник-довідник / за заг. ред. В. М. Князева, В. Д. Бакуменка. К. : Вид-во УАДУ, 2002. 228 с.
- 18.Дзьобань О.П. Українська національна правова ментальність: специфіка філософсько-правової рефлексії. *Методологічні проблеми правової науки: матеріали міжнарод. наук. конф., Харків, 13-14 грудня 2002 р. Х.: Право, 2003. С. 130-135.*
- 19.Дмитрієнко Ю.М. Становлення і розвиток української правової свідомості: ментальні та ідеологічні права її суб'єктів в аспекті української правової ментальності. *Форум права*. 2011. № 2. С. 244-252.
- 20.Донченко О. І. Правовий менталітет українського суспільства як фактор правотворчості. *Держава і регіони. Серія : Право*. 2018. № 3. С. 5-9.
- 21.Донченко О. І. Щодо питання факторів прямої (референдної) правотворчості. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матер. Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 14-15 вересня 2018 р.) / ОНУ ім.. І.І. Мечникова; відп. ред.. І.А. Лом ачинська, А.В. Смітюх. Одеса: Фенікс, 2018. 815 с.*
- 22.Донцов Д. Дух нашої давнини. 2-е видання. Дрогобич. «Відродження», 1991. 385 с.
- 23.Дудченко В.В. Комунікації в публічному управлінні сучасної держави. *Розвиток сучасного права та держави в юридичній теорії та практиці :*

- матеріали всеукр. круглого столу онлайн присвяч. 25-річчю Національного Університету «Одеська юридична академія» та 175-річчю Одеської школи права (м. Одеса, 25 листоп. 2022 р.). Одеса : Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С.5 5-61.
24. Економічний розвиток і державна політика / за заг. ред. Ю. Єханурова, І. Розпутенка. К. : Вид-во УАДУ, 2001. 480 с.
 25. Енциклопедичний словник з державного управління / за ред. Ю. В. Ковбасюка, В.П. Трощинського, Ю. П. Сурміна ; [уклад. : Ю. П. Сурмін та ін.] ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. К. : НАДУ, 2010. 820 с.
 26. Європейські принципи державного управління / пер. з англ. О. Ю. Куленкова ; Центр дослідж. адм. реформи. К. : Вид-во УАДУ, 2000. 52 с.
 27. Європеїзація публічного адміністрування в Україні в контексті європейської інтеграції : матеріали наук.-практ. конф. 17 груд. 2009 р., м. Дніпропетровськ / за заг. ред. Л. Л. Прокопенка. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2009. 224 с.
 28. Європейське управління: теоретико-методологічні засади : моногр. К. : К.І.С., 2006. 398 с.
 29. Єріна Н.А. Психологічні особливості професійного менталітету державних службовців : дис. психол.наук / М., 1997. 172 с.
 30. Жданенко С.Б. Правовий менталітет і правове виховання. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. 2013. С. 183-189.
 31. Жаданова І.С. Європейський адміністративний простір та його вплив на національні системи державної служби. *Європейські та євроатлантичні процеси та інститути*. Вип. 4 (27). С. 1-7.
 32. Завальнюк В.В. Правовий менталітет як підґрунття антропологізації права. *Наукові праці НУ ОЮА*. 2014. Т. 14. С. 19-25.
 33. Завальнюк В.В. Правові традиції та антропоцентричне розуміння правової реальності. *Митна справа*. 2014. № 4 (94). С. 7-16.
 34. Закон України «Про державну службу» від 16.12.93 року.

35. Закон України «Про державну службу» від 2016р. електр. ресурс <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/889-19>.
36. Калина Н.Ф., Черный Е.В., Шоркин А.Ф. Лики ментальности и поле политики. К.: Агропромиздат Украины. 1999. С. 184 с.
37. Кельман М. С. Загальна теорія держави і права : підручник / М. С. Кельман, О. Г. Мурашин. К. : Кондор, 2008. 477 с.
38. Кириєнко В.В. Менталітет як соціологічна категорія: предметне поле, структура, функції. *Соціологія*. 2009. № 3. С. 85–97.
39. Ківалов С.В. Принципи державної служби в новому Законі України «Про державну службу». *Актуальні проблеми держави та права*. 2012. С. 7-16.
40. Кобко-Одарій В.С. Правовий менталітет українського народу: особливості формування та розвитку. дис. к.ю.н. спец. 12:00:00. МГУ. Одеса. 2019. 200 с.
41. Кобко-Одарій В.С. Функції правового менталітету». *Міжнародна науково-практична конференція «Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права). (Одеса, Україна, 17 червня 2022р.). С.93-97.
42. Кобко-Одарій В.С. Розвиток державної політики України в контексті правового менталітету: проблеми і перспективи. *Актуальні проблеми держави і права*. 2020. №88. С. 66-73.
43. Коваль І.М. Історія становлення поняття «правовий менталітет». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2014. № 807. С. 64-69.
44. Коваль І. М. Поняття правового менталітету: філософсько-правовий аспект. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2011. № 4. С. 454-463.
45. Коваль І.М, Коваль М.М. Природно-правові та біологічно-генетичні чинники формування правового менталітету. Львівська політехніка. 2021. С.101-110.
46. Коваль І.М. Метаантропологія менталітету: правовий вимір. Дис. канд. юр. н. спец. 12.00.12. Львів. 2017. 165с.

- 47.Коваль І.М. Правосвідомість особи як критерій визначення її правового менталітету. *Вісник національного університету Львівська політехніка*. 2015. С.155-161.
- 48.Ковальський В. Феномен правової ментальності як ознака кризи правосвідомості. *Юридичний вісник України*. 2010. 3-9 квіт. № 14. С. 24-29.
- 49.Козаченко В.В. Правовий менталітет в категоріальному апараті сучасної юриспруденції. *Митна справа*. 2014. № 5 (95). час. 2. кн. 1. С. 22-27.
- 50.Колісниченко Н. М. Державна служба в Європейському Союзі. Європеїзація та розвиток державної служби в Україні : навч. посібник / Колісниченко Н. М. / за заг. ред. М. Бойцуна, О. Рудіка, Я. Мудрого. К. : Міленіум, 2009. 248 с.
- 51.Костомаров Н.І. Дві руські народності. Зібрання творів історичної монографії і досліджень. К. 1. К.; Х.: Майдан, 1991. 272 с.
- 52.Кравченко А. Г. Менталітет як об'єкт соціально-філософського дослідження: дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Національний аграрний університет К., 2000. 193 с.
- 53.Кримський С.Б. Архетипи української ментальності. Проблеми теорії ментальності/кїл.авт.; відп. ред. М. В. Попович. К., 2006. С. 273-281.
- 54.Крисюк Ю. Трансформація правового менталітету крізь призму еволюції основних соціальних цінностей в західноєвропейській і українській правовій традиції. *Історико-правовий часопис*. 2014. № 1 (3). С. 22-25.
- 55.Лаврінчук І. П. Правовий статус державного службовця як учасника трудових правовідносин: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05., 1999. 186 с.
- 56.Лебон Г. Психологія народів і масс. СПб.: Д. Павленкова, 1896. 267 с.
- 57.Липа Ю. Призначення України. Львів: Просвіта, 1992. С. 35-42.
- 58.Лозовой В. О. Північноєвропейський досвід формування правової культури населення. *Проблеми законності*. 2009. № 103. С. 233-237.
- 59.Макаренко Е. М. Ментальність і формування політичної культури нації (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.03. К. 2000. 19с.

- 60.Малиновський В. Я. Державне управління : [навчальний посібник]. К. :Атіка, 2009. 608 с.
- 61.Мельничук О.С. Міська правова система: теоретичні та нормативні засади : монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 408 с.
- 62.Мушенюк В. В., Грабовська Г. М. Формування правової культури та правової свідомості державних службовців. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* № 3. 2019 . С. 43-47.
- 63.Назаренко О. В. Українська фразеологія як вираження національного менталітету: автореф. дис. ... канд. філ. наук 10.02.01. Дніпропетровськ. 2001. 21 с.
- 64.Новікова Н. Є. Менталітет як детермінанта формування політичної культури в Україні. *Наукові записки. Том 173. Політичні науки.* С. 30-34.
- 65.Оболенський О. Ю. Державна служба : [навч. посібник]. К. : КНЕУ, 2003. 344 с.
- 66.Орбан Л. Е. Етнічна психологія. Івано-Франківськ: Прикарпатський університет ім. В. Стефаника, 1994. С.10-15.
- 67.Плавич В.П. Система конституційних актів-законів і особливостей правотворчості та правозастосування в перехідний період. Формування і розвиток правотворчості в умовах трансформації суспільства: монографія; за ред.. д-ра філософ. наук, канд.. юрид. наук, професора, заслуженого діяча науки і техніки України В.П. Плавича. Одеса: Фенікс, 2018. 502 с.
- 68.Павловська-Кравчук В. А. Правовий менталітет: поняття, особливості і його вплив на правотворчі процеси : дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. Харків, 2012. 194 с.
- 69.Пасічник В.М. Національна ідея в контексті українсько-російських відносин: Навчальний посібник. Львів: СПОЛОМ, 2007. С. 95.
- 70.Політологічний енциклопедичний словник / За ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна. Київ: Генеза, 1997. 395 с.

- 71.Публічна служба. Зарубіжний досвід та пропозиції для України / А. В. Кірмач, В. К. Тимошук, М. В. Фігель та ін. ; за заг. ред. В. П. Тимошука, А. М. Школика ; Центр політико-правових реформ. К. : Конус-Ю, 2007. 735 с.
- 72.Романов В. Є., Рудік О. М., Брус Т. М. Державна політика: аналіз та механізми її впровадження. Дніпропетровськ : ДРІДУ НАДУ, 2003. 72 с.
- 73.Рудакевич І.М. Формування демократичної професійної культури державного службовця. *Державна служба*. 2008. С. 388-393.
- 74.Сидоренко Н.С. Структурні компоненти професійної культури державних службовців. *Аспекти публічного управління*. 2013. №1. С.84-91.
- 75.Сидоренко Н.С. Професійна культура державних службовців. URL: [www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01\(15\)/13.pdf](http://www.dridu.dp.ua/zbirnik/2016-01(15)/13.pdf) .
- 76.Скакун О. Ф. Регіональна правосвідомість як складова частина національної правосвідомості. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. праць / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Одеса : Юрид. л-ра, 2007. Вип. 36. С. 33–41.
- 77.Скуріхін С.М. Правовий менталітет: Структура та види. *Юридичний науковий електронний журнал*. С. 61-64.
- 78.Скуріхін С. М. Статусна та компетентна правова культура військовослужбовців Збройних Сил України : монографія. О. : Фенікс, 2011. 212 с.
- 79.Старовойт І.С. Західноєвропейська та українська ментальності: збіг і своєрідності. Філософського-історичний аналіз: Автореферат. дис. ... д. філософ. н. : 09.00.03. / Інститут філософії НАН України, К., 1997. 21 с.
- 80.Таршис Є. Я. Ментальність людини: підходи до концепції і постановка задач дослідження. Вид. 2, допов. М. 2012. 88 с.
- 81.Тертичка В. В. Державна політика: аналіз та здійснення в Україні. К. : Основи, 2002. 750 с.
- 82.Требін М.П. Правова ментальність європейців. *Вісник Національного Університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. №2 (33). 2017. С. 54-58.

83. Трофименко В. Проблемні аспекти української правової ментальності на шляху європейської інтеграції. *Вісник НЮУ ім. Ярослава Мудрого*. 2017. № 2. С. 367-383.
84. Указ Президента «Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу». Від 05.06.2020р. електр. ресурс. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/278/2004#Text>.
85. Україна: Оцінювання системи врядування. Березень 2006 року = Ukraine: Governance Assessment. March 2006 / SIGMA ; пер. з англ. О. Шаленко ; наук. ред. пер. І. Ібрагімова ; вип. ред. А. Вишневський. К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2007. 248 с.
86. Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців в Україні: технологія формування: автореф. дис. ... канд. держ. управління 25.00.03. Дніпропетровськ, 2006. 19 с.
87. Філіпова Т. В. Професійний менталітет державних службовців як фактор професіоналізації державної служби в Україні. *Актуальні проблеми державного управління: Науковий збірник*. Випуск № 4. Одеса: ОРІДУ, 2006. С. 171–176.
88. Химинець О. В. Прогнозування соціальної поведінки особистості. *Право. Соціальна робота: теорія і практика*: Матер. наук. конф. Ужгород, 2000. С. 148–152.
89. Хрипко С. А. Духовно-релігійні вияви української ментальності: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.11. К. 2003. 19 с.
90. Черноног Є. С. Державна служба: історія, теорія і практика : [навч. посіб.]. К. : Знання, 2008. 458 с.
91. Шпенглер О. Закат Європи: очерки морфології та світової історії. Т. 1. Образ і реальність. 1997. 707 с.
92. Штепа О. До питання про сутність правової ментальності. *Філософські обрії*. 2014. № 31. С. 9-14.
93. Юрій М. Т. Етногенез та менталітет українського народу. 2-ге вид., доп. К.: Таксон, 1997. 235 с.

- 94.Bossaert, D. e.a. Civil Services in the Europe of Fifteen. Trends and New Developments. Maastricht: European Institute of Public Administration, 2001.
- 95.Ziller, J. EU Integration and Civil Service Reform, in SIGMA: Preparing Public Administrators for the European Administrative Space, SIGMA Papers no.23, Paris: OECD, 1998.
- 96.Knill, Ch. The Europeanisation of National Administrations, Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 397 c.
- 97.Orta, C. What Future for the European Administrative Space? EIPA Working Paper 03/W/05, 2003.
- 98.SIGMA European Principles for Public Administration, SIGMA Papers no.27, Paris:OECD, 1999.
- 99.Hofstede G., Bond M.K. Hofstede's Culture Dimensions: An Independent Validation Using Rokeach's Value Survey. Journal of Cross-Cultural Psychology. 1984. Vol.6. No4.